

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจ (Socio-Economic Conditions)
2. การวิเคราะห์อุดมการณ์ (Ideology)
3. การสื่อสารทางวัฒนธรรมและพื้นที่สาธารณะ (Cultural communication and Public sphere)
4. สถิติวิทยาและวาทกรรม (Semiotics and Discourse)

2.1 แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจ (Socio-Economic Conditions)

เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขหลักในการปกครองประเทศ โดยเฉพาะการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นการวิเคราะห์สภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับด้านสังคม เศรษฐกิจ หรือการเมืองจึงควรจะควบคู่กันจากรับหรือเงื่อนไขทางสังคมอีกสองส่วนที่เหลือด้วย งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการศึกษาความเกี่ยวข้องของเพลงเพื่อชีวิตกับบริบททางการเมือง จึงจำเป็นต้องศึกษาเงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจในช่วงเวลานั้นด้วย

ตัวอย่างของการศึกษาประเทศไทยภายใต้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจ คือ การศึกษาเรื่อง “โศกนาฏกรรมสยาม: การพัฒนาและการแตกสลายของสังคมไทยสมัยใหม่” โดย วอลเดน เบลโล (Walden Bello) (วอลเดน เบลโล และคณะ, 2542) เริ่มต้นด้วยการพรรณนาสภาพความตกต่ำทางเศรษฐกิจของประเทศไทยในช่วงปี 2540 ว่ามีทั้งคนตกงาน บริษัทห้างร้านต่างปิดตัว นิสิตนักศึกษาที่พึ่งจบการศึกษาหางานทำลำบาก ฯลฯ ทำให้รัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธต้องประกาศปล่อยให้ค่าเงินบาทเป็นไปตาม “ดุลยภาพของตลาดเสรี” หรือปล่อยให้ค่าเงินบาทลอยตัว ในวันที่ 2 กรกฎาคม 2540

เบลโลได้สรุปสาเหตุสำคัญ ที่ทำให้ประเทศไทยประสบกับวิกฤตการณ์ด้านการเงินไว้ 6 ประการ คือ 1) การพึ่งพาเงินทุนจากต่างประเทศ 2) โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่พึ่งการ

ส่งออกเป็นหลัก 3) ความไม่เท่าเทียมกันในการจัดสรรรายได้ 4) การพัฒนาโดยทำลายเกษตรกรรมและทรัพยากรภาคเกษตรถูกดึงมาใช้เพื่ออุตสาหกรรม 5) การให้ความสำคัญต่ออิทธิพลของตลาดและเอกชนมากเกินไป 6) การพัฒนาที่ทำลายสิ่งแวดล้อมและทุนทางทรัพยากรทางธรรมชาติ ผลจากวิกฤตการณ์การเงินดังกล่าว ทำให้ประเทศไทยต้องหันไปขอความช่วยเหลือทางการเงินและวิชาการจากกองทุนเงินระหว่างประเทศหรือไอเอ็มเอฟ ภายใต้เงื่อนไขอย่างเข้มงวดและไม่มีทางเลือก

นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นผลพวงของเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดจากการพัฒนาในอดีตโดยเฉพาะการเน้นด้านอุตสาหกรรม ซึ่งส่งผลต่อปัญหาอื่นๆ อาทิ มลพิษจากอุตสาหกรรม แหล่งน้ำเสีย มลพิษทางอากาศ สารเคมี การจลาจลติดขัด การใช้แรงงานเด็ก การค้าประเวณี การอพยพแรงงานผิดกฎหมาย โรคเอดส์ รูปแบบการพัฒนาเหล่านี้ได้ทอดทิ้งภาคการเกษตรซึ่งเป็นการผลิตอันเป็นพื้นฐานของประเทศ ด้วยการแย่งชิงทรัพยากรที่ดิน การทำลายระบบนิเวศวิทยา และการทำลายสมดุลทางธรรมชาติ

ท้ายที่สุด เบลโลและคณะเสนอทางเลือกในการแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ของประเทศไทยอันน่าจะเกิดจากความร่วมมือของประเทศต่างๆ ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในประเด็นต่างๆ ดังนี้ การเสนอให้ความคุ้มครองการเคลื่อนย้ายของทุนซึ่งจำเป็นต้องทำอย่างเร่งด่วนเนื่องจากเขามองว่าตัวการที่ทำให้เกิดวิกฤตการณ์ คือ การเคลื่อนไหวแบบเกาะกลุ่มของกลุ่มทุน กังกำไรที่ไร้ข้อจำกัดซึ่งมีอยู่ทั่วไป ดังนั้นนักปฏิรูปจึงควรกระตุ้นให้รัฐบาลของตนเข้าร่วมในการประชุมระดับโลก อันจะก่อให้เกิดการสนับสนุนจากองค์การสหประชาชาติในการสร้างกลไก เช่น ภาษีโทบิน ซึ่งเป็นภาษีในการทำธุรกิจที่เก็บจากทุนกังกำไรที่ไม่ชัดเจนว่า เป็นการลงทุนที่ทำให้เกิดผลผลิตเข้ามาหรือออกไปจากประเทศส่วนใหญ่

ประเด็นที่สอง คือ การสร้างกองทุนฉุกเฉินเอเชีย (Asian Emergency Regional Fund) โดยให้เข้ามาทำหน้าที่แทน IMF เพื่อจัดการกับวิกฤตทางการเงิน กองทุนที่สร้างขึ้นจะมีหน้าที่รวบรวมเงินสำรองที่เป็นเงินดอลลาร์ของประเทศญี่ปุ่น ไต้หวัน และจีนเป็นสำคัญ และใช้เงินเหล่านี้ในการปกป้องเงินสกุลเอเชียจากความพยายามในการกังกำไร และนำเงินเหล่านั้นกลับมาในอัตราแลกเปลี่ยนที่เป็นจริงเมื่อเทียบกับดอลลาร์

ประเด็นที่สาม คือ การวางยุทธศาสตร์ร่วมกันของบรรดาประเทศในเอเชีย เพื่อก่อให้เกิดการเจรจาอย่างเป็นทางการกับรัฐบาลตะวันตกและสถาบันการเงินระหว่างประเทศ ในประเด็นเกี่ยวกับหนี้ต่างประเทศของพวกเขา

ประเด็นที่สี่ คือ การจัดการเก็บระบบภาษีอัตราก้าวหน้าที่ดี เพราะการเก็บภาษีอัตราถอยหลังเป็นสิ่งที่ถือปฏิบัติกันในภูมิภาค ภาษีของประชาชนที่มีรายได้ต่ำเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญที่สุดของรัฐ ดังนั้นการเก็บภาษีอัตราก้าวหน้าจึงเป็นประการด่านแรกที่ปกป้องมิให้ชนชั้นนำทางการเงินปล้นชิงและผันเงินดังกล่าวไปเสี่ยงกับการเก็งกำไร

ประเด็นที่ห้า คือ การให้ความสำคัญแก่ตลาดภายในประเทศของตน โดยถือว่าเป็นตัวกระตุ้นการพัฒนายที่สำคัญ การพึ่งพาการส่งออกอย่างกว้างขวางทำให้ภูมิภาคมีความอ่อนไหวต่อความไม่แน่นอนของตลาดโลกและกระตุ้นให้เกิดการแข่งขันกดราคา ทำให้หลายส่วนของภาคแรงงานจนลงมาก ในขณะที่ให้ผลกำไรกับนักลงทุนชาวต่างชาติและผู้นำทางเศรษฐกิจในประเทศเท่านั้น

ประเด็นที่หก คือ การให้รัฐช่วยควบคุมตลาดเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชน โดยทั่วไป ด้วยการสร้างกลไกพื้นฐานทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นกระบวนการการตัดสินใจที่เป็นประชาธิปไตย เกิดจากชุมชน องค์กรประชาชน และการเคลื่อนไหวของประชาชน

ประเด็นที่เจ็ด คือ ความยั่งยืนทางนิเวศวิทยา โดยสนใจประเด็นเรื่องการเรียกร้องทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ด้วยการสร้างแนวทางการพัฒนาที่รวมเอาการเติบโตทางเศรษฐกิจ ความมีเสถียรภาพทางการเมือง และความยั่งยืนทางนิเวศวิทยาเข้าด้วยกัน

ส่วนการศึกษาเรื่อง “เศรษฐกิจ การเมืองไทย สมัยกรุงเทพฯ” (Thailand: Economy and Politics) โดยผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์ (2546) ได้รวบรวมประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมไทยอย่างครอบคลุม โดยเริ่มตั้งแต่การพัฒนาจากบ้านสู่ชุมชน โดยเป็นสังคมเกษตรที่มีขนาดเล็ก และหากเป็นเกษตรธุรกิจก็มีเพียงจำนวนน้อย ส่วนสภาพทางด้านสังคม ในขั้นแรก ชนชั้นปกครองอันได้แก่พระมหากษัตริย์และขุนนาง ปกครองโดยการให้เกณฑ์แรงงานมาใช้เป็นแรงงานในครัวเรือน และใช้เป็นทหารทำสงคราม แต่หลังจากการเปลี่ยนแปลงภาวะการค้ำระหว่างประเทศในพุทธศตวรรษที่ 24 ทำให้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองเพื่อควบคุมชนชั้นใหม่ที่เกิดขึ้น เช่น ชาวนาหรือผู้ใช้แรงงานตามมาด้วย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ ก่อให้เกิดอุดมการณ์ชาตินิยมแบบข้าราชการหรือข้าราชการบริพารผู้รับใช้

พระมหากษัตริย์อันฝังแน่นอยู่ในจิตสำนึกของคนไทย แม้จะเป็นช่วงเวลาภายหลังจากระบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถูกโค่นล้มไปเมื่อ พ.ศ.2475 ก็ตาม

ต่อมาเมื่อระบบทุนนิยมเริ่มเผยแพร่มากขึ้นสังคมเกษตรที่มักจะอยู่ในชนบท เหล่านั้นก็เริ่มอพยพเข้าสู่เมืองเพื่อหาช่องทางรายได้อื่นๆ เช่น ขับรถแท็กซี่ ขายบริการทางเพศ และ คณงานในโรงงาน เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน ด้วยสาเหตุของการเจริญเติบโตในระบบทุนนิยม ส่งผลให้เกิดเงื่อนไขทางการเมือง ทำให้รัฐก็ได้สานสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับอิทธิพลของอเมริกัน ซึ่งแนบแน่นถึงขีดสุดในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ด้วยการสร้างสถาบันทางการเงินและให้ความช่วยเหลือแก่ไทยเป็นจำนวนมากทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการทหาร รวมทั้งเงินลงทุนเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ผลสะท้อนดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อสภาพทางสังคมและการเมืองในช่วงนี้ กล่าวคือ ภาวะเศรษฐกิจการเมืองทำให้สังคมแตกแยกและเกิดการเอาวัดเอาเปรียบ จนคนงานเรียกร้องสิทธิของแรงงานที่จะนัดหยุดงานและจัดตั้งสหภาพแรงงาน ชาวนาเดินขบวนเพื่อเรียกร้องสิทธิในที่ทำกินและให้ช่วยปลดหนี้สิน นิสิตนักศึกษาเรียกร้องสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานที่เผด็จการทหารปฏิเสธมาโดยตลอด และเรียกร้องให้รัฐบาลไทยเป็นอิสระจากการอุปถัมภ์ของสหรัฐอเมริกา ความเข้มข้นดังกล่าวก่อให้เกิดเหตุนองเลือดช่วงเดือนตุลาในปี 2516 และ 2519

ทศวรรษ 2520 นักธุรกิจไทยเริ่มลงทุนในด้านอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้าประเภทสิ่งทอ การแปรรูปอาหาร และการประกอบสินค้าบริโภคประเภทคงทนพวกรถยนต์ เครื่องใช้ไฟฟ้า แต่เศรษฐกิจไทยกลับขาดอุดมการณ์ชาตินิยม จึงทำให้นโยบายการคุ้มครองอุตสาหกรรมไม่ค่อยมีประสิทธิภาพมากนัก ซึ่งในที่นี่ผาสุกและคริสเรียกว่า "รัฐพัฒนาการ" (Developmental state) อันหมายถึงการที่รัฐขาดความเข้มแข็งและขาดนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรม แต่ก็ยังสามารถบรรลุเป้าหมายบางประการได้ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเศรษฐกิจภาคเมืองจะเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว แต่ก็ไม่สามารถทำให้สังคมชนบทล่มสลายเนื่องจากการดึงแรงงานสู่ภาคเมืองได้ นอกจากนี้ยังพบว่ารัฐสภาในช่วงนั้นไม่ใช่ตัวแทนของคนทั้งชาติ หากแต่เป็นสมาคมทางธุรกิจ เพราะฉะนั้นการเมืองในช่วงนี้จึงค่อนข้างยึดติดอยู่กับผลประโยชน์ทางธุรกิจ

เดือนกุมภาพันธ์ 2534 รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ²⁹ ถูกทำรัฐประหารโดย คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) นำโดยพลเอกสุจินดา คราประยูร ซึ่งใช้ข้ออ้างจาก ข้อครหาเรื่องคอร์รัปชันของคณะรัฐมนตรีที่ถูกเปิดโปงและกล่าวถึงไปในวงกว้าง³⁰ แต่ในเบื้องลึก ผาสุก พงษ์ไพจิตรและคริส เบเคอร์ (2546: 440) กล่าวว่าเกิดจากความขัดแย้งระหว่างพลเอกชาติชายและคณะนายทหาร จปร. รุ่น 5 อันมีหัวหน้ารุ่น คือ พลเอกสุจินดา คราประยูร ซึ่งปะทะความรุนแรงจากเหตุการณ์การชะลอพิจารณาโครงการซื้ออาวุธของกองทัพเป็นมูลค่ากว่าหมื่นล้านบาท และจบลงด้วยการรัฐประหารในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534

คณะรสช. เลื่อนนายอานันท์ ปันยารชุน ขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แม้รัฐบาลภายใต้เกณนำของนายอานันท์จะประกอบไปด้วยเทคโนโลยีและนักธุรกิจที่มีชื่อเสียง อย่างไรก็ตาม อำนาจทางการเมืองยังคงตกอยู่ในมือของคณะรสช. เนื่องจากตำแหน่งสำคัญของกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหมเป็นของสมาชิก รสช. ความไม่ลงรอยทางจุดยืนทางการเมืองจากทั้งสองฝั่ง กล่าวคือ รัฐมนตรีเทคโนโลยีและนวัตกรรมต้องการปฏิรูปการบริหารระบบเศรษฐกิจ ส่วนคณะรสช. ต้องการฟื้นฟูการควบคุมของฝ่ายทหารเหนือระบบสังคมและการเมือง กอปรกับ คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญเสนอร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ (2534) ที่มีเนื้อหาว่านายกรัฐมนตรี สภาผู้แทนราษฎร และวุฒิสภาสมาสามารถมาจากการแต่งตั้ง ส่งผลให้เกิดการเลือกตั้งอีกครั้งในประเทศไทย

การเลือกตั้งในปี 2535 พรรคสามัคคีธรรมซึ่งมีนายณรงค์ วงศ์วรรณเป็นหัวหน้าพรรคได้รับคะแนนสูงสุด แต่เนื่องจากเขาถูกเปิดเผยว่าถูกขึ้นบัญชีดำจากทางการสหรัฐอเมริกา ด้วยเหตุผลการค้ายาเสพติด ส่งผลให้พลเอกสุจินดา คราประยูรขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แทน แต่การครองอำนาจครั้งนี้สร้างความไม่ชอบต่อสังคมเป็นอย่างมาก เนื่องจากเขาเคยประกาศว่าจะไม่รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี รวมทั้งภาพความเชื่อมั่นจากการทำรัฐประหารอันติดลบจากต่างชาติ ทำให้เหล่านักธุรกิจ คนทำงาน นิสิตนักศึกษาได้รวมตัวประท้วงโดยมีเกณนำ คือ พลตรีจำลอง ศรีเมือง

²⁹ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตั้งแต่ สิงหาคม 2531 - กุมภาพันธ์ 2534 โดยถูกเลือกตั้งสมญานามว่า "บุฟเฟต์คาบิเนต" อันมีนัยว่าข้อราชการบังหลวง เนื่องจากรัฐบาลมีโครงการสาธารณูปโภคใหญ่ๆ เป็นจำนวนมาก ซึ่งเปิดโอกาสให้มีการค้าครหาเกี่ยวกับเรื่องคอร์รัปชัน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546: 439)

³⁰ เช่น กรณีโคเวตาส่งออกเสื้อผ้าสำเร็จรูป การให้สัมปทานเดินรถเมล์ การลงมติไม่ไว้วางใจสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นต้น

การยุติการชุมนุมเป็นไปอย่างรุนแรง “แผนไพร่พินาศ” อันมีจุดมุ่งหมายเพื่อควบคุมการเดินขบวนของคณะทหาร รวมทั้งการแสวงการสนับสนุนจากชนชั้นกลาง ก่อให้เกิดความเสียหายทั้งชีวิตและทรัพย์สิน โดยทหารพยายามสร้างข่าวลือว่ากลุ่มผู้ชุมนุมก่อความไม่สงบวันแรกของการประท้วง สถานีตำรวจนางเลิ้งถูกเผา ข่าวว่ากลุ่มประท้วงกลุ่มหนึ่งเป็นผู้เผา แม้ว่าสถานีตำรวจแห่งนั้นจะได้รับการคุ้มกันอย่างแน่นหนาโดยตำรวจและทหาร คืบวันที่สอง กรมบัญชีกลางถูกเผา กรณีนี้มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าสถานีวิทยุของทหารประกาศว่ามีไฟไหม้เกิดขึ้นหลายชั่วโมงก่อนที่จะเกิดการลุกขึ้นจริง กรมบัญชีกลางไฟไหม้จากชั้นบนลงมาข้างล่าง มากกว่าจะเกิดจากข้างล่างขึ้นไปข้างบน และปรากฏว่าเอกสารสำคัญไม่ได้ถูกเผาไปด้วย (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2545: 446)

เหตุการณ์ความรุนแรงดังกล่าวถูกเรียกว่า “พฤษภาทมิฬ” (17-20 พฤษภาคม 2535) โดยจบลงในคืนวันที่ 20 พฤษภาคม จากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้พลเอกสุจินดา คราประยูร และพลตรีจำลอง ศรีเมือง ยุติการใช้ความรุนแรง เนื่องจากหลายฝ่ายเกรงว่าจะมีการใช้วิธีการปราบปรามที่ต้องสูญเสียเลือดเนื้อเป็นจำนวนมาก ดังเช่นกรณี 6 ตุลา การชุมนุม ณ มหาวิทยาลัยรามคำแหงจึงสลายการประท้วงในที่สุด

ด้านเศรษฐกิจ พ.ศ. 2534 - 2536 รัฐบาลเปิดนโยบายเสรีทางการเงิน ส่งผลให้เกิดแรงจูงใจแก่นักธุรกิจทั้งในและนอกประเทศร่วมลงทุนเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะด้านอุตสาหกรรม แต่ด้วยภาวะผันผวนทางเศรษฐกิจโลกในปลายทศวรรษ 2530 ทำให้เกิดภาวะ Capital shock หรือปริมาณเงินลงทุนไหลเข้าล้นเกินกว่าการเปิดเสรีทางการเงิน หลายสาขาเศรษฐกิจเกิดการลงทุนที่มากจนเกินไป ส่งผลต่อภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในปี 2540 ในที่สุด ในช่วงนี้ทางการเมืองถือว่ารัฐบาลเป็นแบบนักธุรกิจกึ่งเทคโนโลยี การทำงานของรัฐจึงพยายามที่จะนำสังคมไทยไปสู่ความทันสมัยเพื่อทัดเทียมนานาชาติอารยประเทศ

ความผิดหวังจากการเมือง เศรษฐกิจและการเมืองอันนำไปสู่ภาวะวิกฤติของประเทศในปี 2540 ทำให้เกิดความร่วมมือจากคณะกรรมการของฝ่ายตุลาการและคณะกรรมการองค์การอิสระ เช่น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน คณะกรรมการด้านสิ่งแวดล้อม และคณะกรรมการจัดสรรคดีฉ้อโกงและโทรทัศน์ เพื่อร่วมกันร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2540 ให้มีความเที่ยงธรรมต่อสังคมมากขึ้น แม้กระบวนการประชาธิปไตยของไทยจะมีแนวโน้มไปในทางที่ดีขึ้น แต่สภาพทางเศรษฐกิจกลับหดตัวเนื่องมาจากนโยบายของไอเอ็มเอฟ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการว่างงาน ความยากจน การฆ่าตัวตาย ยาเสพติด เป็นต้น

ปัญหาดังกล่าวส่งผลให้ความนิยมของพรรคประชาธิปัตย์อันเป็นแกนนำรัฐบาล ในขณะนั้นเสื่อมถอย เพราะไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างเต็มที่ พรรคการเมืองใหม่อย่างพรรคไทยรักไทยที่นำโดย พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ผู้สร้างภาพพจน์ให้ตนเองเป็น นักการเมืองแนวใหม่ที่เหมาะสมกับกระแสโลกวิวัฒน์ เขาได้รับความนิยมจากทั้งประชาชนระดับรากหญ้าและสังคมนักธุรกิจในการชูประเด็นนโยบายเศรษฐกิจ 2 แนวทาง³¹ (Dual Track Policy) ของพรรค รวมทั้งได้รับแรงสนับสนุนจากกลุ่มการเมืองหลายกลุ่ม ดังนั้นในการเลือกตั้งในเดือน มกราคม 2544 พรรคไทยรักไทยจึงชนะการเลือกตั้งอย่างถล่มทลาย

พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีจนครบวาระ (กุมภาพันธ์ 2544 – มีนาคม 2548) อย่างไรก็ดีตามการใช้นโยบายบริหารประเทศด้วยความรุนแรง อาทิ การจัดการกับการก่อการร้ายในภาคใต้ การปราบปรามยาเสพติด ฯลฯ รวมทั้งการบริหารประเทศโดยนโยบายประชานิยม อาทิ สามสิบบาทรักษาทุกโรค กองทุนหมู่บ้าน พักหนี้เกษตรกร นโยบายเอื้ออาทรต่างๆ กอปรกับกระแสการใช้อำนาจในมือของตนเอื้อประโยชน์ทางธุรกิจให้แก่ครอบครัวและเพื่อนพ้อง ทำให้เกิดกลุ่มคนจำนวนหนึ่งรวมกันต่อต้านระบอบดังกล่าว โดยเรียกระบอบนี้ว่า “ระบอบทักษิณ”³² (Thuksinomics)

28 ตุลาคม 2548 กลุ่มคนที่ต่อต้านระบอบทักษิณ นำโดยนายสนธิ ลิ้มทองกุล ร่วมกันการจัดรายการเมืองไทยรายสัปดาห์สดครั้งแรกที่สวนลุมพินี ทั้งนี้เพื่อร่วมกันปราศรัยและเปิดโปงระบอบทักษิณ และต่อมาขบวนการชุมนุมเพื่อขับไล่ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตรมีจำนวนมากขึ้นจนรวมตัวเป็น “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย” (People's Alliance for Democracy: PAD) อย่างไรก็ดีตาม พ.ต.ท.ทักษิณและพรรคไทยรักไทยยังได้รับความนิยมจากประชาชนระดับรากหญ้าอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้การเลือกตั้งในวันที่ 2 เมษายน 2549 คะแนน

³¹ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ให้นิยามนโยบายเศรษฐกิจ 2 แนวทาง หรือนโยบายตะเกียบ 2 ขา (Dual Track Policy) ว่านโยบายนี้คือสูตรในการสร้างความเติบโตให้กับเศรษฐกิจไทย แนวทางแรกคือ การกระตุ้นการส่งออก การลงทุนจากต่างประเทศ และการท่องเที่ยว เพื่อนำเงินตราต่างประเทศเข้ามาในประเทศ และแนวทางที่สองคือ การกระตุ้นไปในระดับรากหญ้า มุ่งไปที่เกษตรกร ช่วยเหลือผู้ประกอบการขนาดกลางและขนาดย่อม และสร้างผู้ประกอบการรายใหม่ๆ ทั้งสองแนวทางมีความมุ่งหมายกระตุ้นการเติบโตของเศรษฐกิจ โดยหาทางลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ และขยายโอกาสให้ประชาชน (วิกิพีเดีย, 31 มีนาคม 2553)

³² ระบอบทักษิณหรือทักษิณมิก เป็นคำเรียกนโยบายเศรษฐกิจในสมัยที่ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยผู้ที่ใช้คำนี้ครั้งแรกคือ นางกลอเรีย มาคาปากัล อาร์โรโย ประธานาธิบดีแห่งฟิลิปปินส์ ในสุนทรพจน์งานประชุมความร่วมมือทางเศรษฐกิจเอเชีย-แปซิฟิก เมื่อ พ.ศ.2546 โดยหนึ่งในผู้สนับสนุนนโยบายเศรษฐกิจดังกล่าวที่โดดเด่นที่สุด คือ แดเนียล เลียน นักเศรษฐศาสตร์ของมอร์แกน สแตนลีย์

ของพรรคยังคงลอยลำ จน พ.ต.ท.ทักษิณและพรรคไทยรักไทยสามารถตั้งรัฐบาลที่มาจากพรรคการเมืองเดียว

เมื่อประเด็นเรื่องการขายหุ้นชินคอร์ปถูกนำเสนอต่อสาธารณชน ประเด็นนี้กลายเป็นจุดที่ทำให้ประชาชนที่ต่อต้าน พ.ต.ท.ทักษิณ รวมถึงกลุ่มคนที่เห็นว่าเขาลึกเลี้ยวภาษีร่วมกันแสดงท่าทีขับไล่เขาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยเข้าร่วมกิจกรรมการชุมนุมประท้วงกับกลุ่มพันธมิตรฯ อย่างทวีคูณ จวบจนเมื่อการขายหุ้นดังกล่าวเสร็จสมบูรณ์ พ.ต.ท.ทักษิณจึงถูกต่อต้านอย่างหนักจากมวลชน และในที่สุดวันที่ 19 กันยายน 2549 พ.ต.ท.ทักษิณก็ถูกรัฐประหารโดยคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.) รวมทั้งสนับสนุนให้พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ 24 จนถึงเดือนมกราคม 2551

แนวทางการศึกษาข้างต้น ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองว่ามีอิทธิพลต่อสังคมอย่างไร ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้ได้สังเกตเห็นความสำคัญของสภาพการณ์ดังกล่าว จึงศึกษาสภาพสังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่เป็นบริบทของการแต่งเพลงเพื่อชีวิตนั้นๆ เพื่อให้เข้าใจถึงตัวบริบทและอุดมการณ์ของผู้แต่งได้ดียิ่งขึ้น

2.1.2 การวิเคราะห์อุดมการณ์ (Ideology)

คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ต้นตระกูลของนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง (Marxist) ได้นำเอาปรัชญาที่มีความเป็นนามธรรมมาใช้ในการวิเคราะห์ “วัตถุดิบทางสังคม” (Social artifact) ที่เป็นสังคมทุนนิยมในศตวรรษที่ 19 เช่น ทุน แรงงาน กระบวนการผลิตแบบทุนนิยม ชนชั้น อำนาจแห่งชนชั้น เป็นต้น เพื่อแสดงให้เห็นว่าปรากฏการณ์ต่างๆ ทางสังคมนั้นมิได้เกิดขึ้นตามยถากรรมหรือเกิดจากเจตจำนงของผู้หนึ่งผู้ใด (กาญจนา แก้วเทพและสมสุข หินวิมาน, 2551: 7) มาร์กซ์ชี้ให้เห็นโดยการร่างภาพจำลองของสังคม (Construct) ขึ้นมา และแบ่งองค์ประกอบของสังคมนั้นออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ โครงสร้างส่วนล่าง (Infrastructure/ Economic structure) ซึ่งเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับแบบวิถีการผลิต (Mode of production) หรือความสัมพันธ์ทางการผลิตรวมทั้งพลังการผลิต และโครงสร้างส่วนบน (Superstructure) ซึ่งเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่ไม่เกี่ยวกับการผลิต เช่น จิตสำนึก อุดมการณ์ วัฒนธรรม เป็นต้น โดยอธิบายว่าโครงสร้างทั้งสองส่วนนี้ต่างมีอิทธิพลและกำหนดซึ่งกันและกัน

เวลาต่อมา นักคิดแนวมาร์กซิสม์กระแสหลักเริ่มเน้นหนักในการศึกษาโครงสร้าง ส่วนล่างหรือแบบวิถีการผลิต พร้อมทั้งอธิบายสังคมโดยใช้ทัศนะแบบเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนด (Economic determinism/ Economism) หรือการมองว่าโครงสร้างเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหลักในการกำหนดสังคม ความบกพร่องจากการอธิบายความเป็นจริงทางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงแบบ พลวัต ทำให้ทัศนะเช่นนี้ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักและเกิดคลื่นลูกที่สองของแนวคิดมาร์กซิสม์ ขึ้น ซึ่งกลุ่มนี้ได้ชื่อว่าเป็น “กลุ่มนีโอมาร์กซิสม์” (Neo-Marxist) โดยก่อตั้งขึ้นมาเพื่อพยายามแก้ไข ความบกพร่องของมาร์กซิสม์กระแสหลักที่ละเลยการทำความเข้าใจกับโครงสร้างส่วนบน

อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) เป็นหนึ่งในบรรดานักคิดรุ่นที่สองของแนว เศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์ว่าแนวความคิดของมาร์กซ์ มองในส่วนของเศรษฐกิจหรือโครงสร้าง ส่วนล่างมากเกินไป และได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญในการศึกษาสังคมจากบริบทของโครงสร้าง ส่วนบน (Superstructure) โดยเฉพาะองค์ความรู้เรื่อง “การครอบครองความเป็นเจ้าทาง อุดมการณ์ (Hegemony)” ที่กล่าวถึงการช่วงชิงอำนาจในการนำทางความคิดของมวลชน ส่งผล ให้นักคิดรุ่นต่อมาพยายามพัฒนาแนวความคิดการศึกษาโครงสร้างส่วนนี้มากขึ้น

การศึกษาโครงสร้างส่วนบน โดยเฉพาะด้านอุดมการณ์เป็นไปอย่างแพร่หลาย จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองอันเป็นพลวัต ทำให้ความหมายของคำว่า “อุดมการณ์” ในแต่ละยุคแต่ละสมัยจึงแตกต่างกันไปด้วย ดังที่สมเกียรติ วันทะนะ (2551: 9-17) รวบรวมไว้ดังนี้

1. อุดมการณ์ หมายถึง ศาสตร์แห่งความคิด³³
2. อุดมการณ์ หมายถึง สำนึกจอมปลอม (False consciousness)³⁴

³³ คำว่า “อุดมการณ์” เกิดจากการประกอบของคำว่า “eidos” และ “logos” ซึ่งเป็นรากศัพท์ภาษากรีก อันหมายถึงศาสตร์ ที่ว่าด้วยความคิดของมนุษย์ ถูกใช้ครั้งแรกโดยองตวน หลุยส์ เดสตูท เดอ ทราซี (Antoine-Louis Destutt de Tracy, 1796-8) โดยเขามี ความเห็นว่าในที่สุดเหตุผล (Reason) จะเข้ามามีบทบาทต่อชีวิตแทนที่ความศรัทธาทางศาสนา (Faith) ที่เคยครอบงำจิตใจของ มนุษยชาติมาก่อนเป็นเวลายาวนาน และอุดมการณ์เหล่านี้สามารถค้นคว้าได้ในเชิงประจักษ์ (Empirical study)

³⁴ คาร์ล มาร์กซ์ และเฟร德里ช เองเกิลส์ (Karl Marx and Friedrich Engels, 1986) เห็นว่าอุดมการณ์เป็น “มายา” (Illusion) หรือ “สำนึกจอมปลอม” (False consciousness) เนื่องจากเป็นเครื่องมือที่ชนชั้นปกครองใช้มอมเมาชนชั้นที่ถูกปกครอง จนมองไม่เห็นถึงธาตุแท้ ของการถูกกดขี่ขูดรีดโดยชนชั้นที่ได้เปรียบ ดังนั้นอุดมการณ์ในความคิดของมาร์กซ์จึงตรงกันข้ามกับความหมายของอุดมการณ์ในเชิงที่ เป็นศาสตร์โดยสิ้นเชิง

3. อุดมการณ์ หมายถึง ระบบความคิดที่ปิดและเป็นนามธรรม³⁵
4. อุดมการณ์ หมายถึง ระบบความเชื่อที่โน้มนำให้ปฏิบัติตาม (An action orientated belief system)³⁶

หลุยส์ อัลธุสเซร์ (Louis Althusser, 2529) เป็นนักคิดสายมาร์กซ์อีกผู้หนึ่งที่พยายามอธิบายโครงสร้างส่วนบนผ่านมุมมองเรื่องอุดมการณ์เช่นเดียวกัน เขามองว่าภาพร่างโครงสร้างสังคมของมาร์กซ์ที่แบ่งออกเป็นสองส่วน คือ โครงสร้างส่วนล่างและโครงสร้างส่วนบน ถูกกำหนดมาอย่างแน่นอนแล้วให้ประสานโยงใยกัน (Articulate by a specific determination) ไม่สามารถมีโครงสร้างอย่างใดอย่างหนึ่งแบบโดดๆ ได้ เนื่องจากเขาได้รับอิทธิพลจากนักคิดแนวจิตวิเคราะห์อย่างซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ทำให้ผลงานของเขาอธิบายภาพร่างโครงสร้างทางสังคมว่า แม้โครงสร้างเศรษฐกิจจะมีฐานะเป็นตัวกำหนดโครงสร้างส่วนบน อย่างไรก็ตามโครงสร้างส่วนบนก็มีอิสระในระดับหนึ่ง (Relative autonomy) และสามารถทำหน้าที่เป็นตัวกำหนดได้ ถึงท้ายที่สุดจะวกกลับมาสู่ความมีชัยของโครงสร้างเศรษฐกิจก็ตาม ดังนั้นโครงสร้างส่วนบนโดยเฉพาะด้านอุดมการณ์ (Ideology) จึงควรค่าแก่การศึกษา

อุดมการณ์ในความหมายของอัลธุสเซร์ หมายถึง ชุดความคิดหรือกรอบวิคิด (Set of ideas/ Conceptual framework) ที่ได้รับการติดตั้งไว้สำหรับการทำความเข้าใจตัวเรา โลก หรือสังคม โดยปฏิบัติการของอุดมการณ์ (Ideological practices) หรือการปฏิบัติเพื่อให้อุดมการณ์เหล่านั้นได้รับการผลิตซ้ำและดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คน ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้จะใช้ความหมายดังกล่าวเป็นคำอธิบายอุดมการณ์ที่นักแต่งเพลงต้องการสื่อลงไปโน้ตเพลง กล่าวคือ อุดมการณ์ที่ปรากฏในเพลงเพื่อชีวิตเป็นอุดมการณ์สำหรับมวลชนที่กล่าวถึงการอธิบายและทำ

³⁵ อุดมการณ์ คือ ระบบของความคิดที่ปิดตนเองจากโลกภายนอก (A closed system of thought) คำนิยามนี้เกิดจากคาร์ล ปอปเปอร์ (Karl Popper) ระบบเผด็จการเบ็ดเสร็จในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 และ 2 ทั้งระบบคอมมิวนิสต์ โซเวียต และนาซีเยอรมัน ทำให้ปอปเปอร์และนักคิดอื่นๆ อย่างเช่น ฮานนา อเรนท์ (Hannah Arendt) เห็นว่าอุดมการณ์เป็นเครื่องมือที่ระบบเผด็จการเบ็ดเสร็จใช้ควบคุมสังคมให้ประชาชนคล้อยตาม และผู้ที่มีอำนาจอยู่เบื้องหลังการรณรงค์นั้นจะผูกขาดการตีความว่าอะไรจริง อะไรเท็จ และอะไรควร อะไรไม่ควร โดยไม่ยอมรับให้มีการคิดความเชื่อที่แตกต่างไปจากแนวทางการตีความดังกล่าว และการมองอุดมการณ์ในแง่ที่ว่าอุดมการณ์ทั้งหลายล้วนมีลักษณะเป็นระบบความคิดที่เป็นนามธรรม (Abstract system of thought) จากมุมมองของไมเคิล ไอคชอตต์ (Michael Oakeshott)

³⁶ เซลิเกอร์ (Seliger, 1976) ให้คำนิยามว่า อุดมการณ์ คือ ชุดของความคิดที่มีความสอดคล้องกัน ซึ่งใช้เป็นรากฐานให้กับกิจกรรมทางการเมืองที่เกิดขึ้นโดยผ่านการจัดตั้ง (A coherent set of ideas that provides a basis for organized political action) อุดมการณ์ตามความหมายนี้จะมุ่งมุ่งรักษาระบบการเมืองที่ดำรงอยู่ หรือจะมุ่งแก้ไขปรับปรุง หรือแม้กระทั่งโค่นล้มทำลายระบบนั้นๆ ก็ได้

ความเข้าใจชีวิตและสิ่งแวดล้อมรอบตัว อันเกิดจากบริบทด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง โดย
ใช้บทเพลงเพื่อชีวิตที่ถูกผลิตซ้ำหรือถูกเปิดฟังอย่างสม่ำเสมอเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่
อุดมการณ์นั้น

ทั้งนี้จากการตีความของกาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน (2551: 219-
220) พบว่าอัลธูแซร์ได้จำแนกอุดมการณ์ออกเป็น 3 ชุด คือ

- อุดมการณ์หลัก (Dominant ideology) หรืออุดมการณ์ที่ชนชั้นปกครอง
ผลิตซ้ำขึ้น เพื่อครอบงำให้มวลชนยอมรับและกลายเป็นกรอบความคิด
กระแสหลักของสังคม ซึ่งอัลธูแซร์เห็นว่าการดำรงอยู่ของความสัมพันธ์
ทางการผลิตนั้น จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อมีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์
หลักแบบนี้ โดยฝังรากลึกอย่างมีประสิทธิภาพลงในสามัญสำนึกของผู้คน
เช่น ในสังคมทุนนิยม จะมีคำพูดที่กล่าวว่า “มือใครยาวสาวได้สาวเอา”
ประโยคนี้เป็นกรอบวิธีคิดที่ผลิตขึ้นโดย “คนมือยาว” (อาทิ คนรวย นายทุน
ชนชั้นปกครอง) แต่ทว่าได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นอุดมการณ์หลักได้ ก็
ต่อเมื่อคนกลุ่มนี้สามารถทำให้แม้แต่ “คนมือสั้น” เอง (เช่น คนจน แรงงาน
ประชาชน) ก็ยังยอมรับที่จะมา “แข่งขันกับแบบสาวได้สาวเอา”
- อุดมการณ์ทางเลือก (Alternative ideology) คือ อุดมการณ์ที่รวมชอมกับ
ระบบวิธีคิดหลักในระดับหนึ่ง หรือเป็นกรอบความคิดที่ยอมรับใน
อุดมการณ์หลักแต่ก็บนเงื่อนไขบางอย่าง (On condition) ตัวอย่างเช่น
ประโยคในเพลงที่กล่าวว่า “คนจนคนรวยไม่ซำก็ม้วยมรณา” อันเป็นกรอบ
วิธีคิดที่เชื่อว่า ยังคงมีความแตกต่าง/ ไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจระหว่าง
คนในแต่ละกลุ่มสังคม แต่กระนั้นทั้งคนจนและคนรวยต่างก็ต้องอยู่ใน
เงื่อนไขหรือกฎแห่งอริยสัจสี่ทั้งสิ้น
- อุดมการณ์ต่อต้าน (Oppositional/ Counter ideology) หรืออุดมการณ์ที่
ปฏิเสธกรอบวิธีคิดของอุดมการณ์หลัก และมักจะนำเสนอจินตภาพของ
สังคมแบบใหม่ (New social imagination) เพื่อเรียกร้องหรือดึงให้ผู้คนเข้า
มามีส่วนร่วมต่อต้านกับโครงสร้างอุดมการณ์หลักของสังคม ดังเช่น
ประโยคที่พูดว่า “จนเงินแต่ไม่จนใจ” หรือเนื้อเพลงเพื่อชีวิตที่ว่า “คนจนจน

แต่รวยนน้ำใจ ใครจะว่ายากจนคนจนผู้ยิ่งใหญ่” อันแสดงให้เห็นโครงสร้างความคิดเบื้องหลังว่า เราไม่จำเป็นต้องยอมรับหลักการเรื่องความแตกต่างทางเศรษฐกิจระหว่างรวยกับจน เพราะความสำคัญอยู่ที่ศีลธรรมและน้ำใจต่างหาก

สมเกียรติ วันทะนะ (โปรดดู สมเกียรติ วันทะนะ, 2551) ได้สรุปรวมลักษณะพื้นฐานบางประการของอุดมการณ์ว่า

- ต้องให้คำอธิบายได้ว่าสถานะแห่งสังคมการเมืองที่ดำรงอยู่นั้นเป็นอย่างไร คำอธิบายนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “โลกทัศน์” (World view)
- ต้องเสนอตัวแบบ (Model) ของสังคมที่พึงปรารถนาในอนาคตว่าเป็นเช่นไร นั่นคือต้องให้ญาณทัศน์ (Vision) ว่าสังคมที่ดีในอนาคตควรเป็นสังคมแบบไหน
- ต้องชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในรูปแบบใดจึงจะสามารถไปสู่สังคมที่พึงปรารถนาได้
- ในตัวของมันเอง อุดมการณ์ไม่ใช่ระบบความคิดที่ปิดตายแน่นอน แต่มีความยืดหยุ่นเคลื่อนไหวได้เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปในระดับ “พื้นฐาน” อุดมการณ์ทางการเมืองจึงมีความคล้ายคลึงกับปรัชญาการเมืองในแง่ของการแสวงหาและอธิบายกฎเกณฑ์ทั่วไปทางการเมือง แต่ในระดับ “ปฏิบัติการ” อุดมการณ์ทางการเมืองปรากฏตัวในรูปของความเคลื่อนไหวทางการเมืองซึ่งมีความหลากหลายตามกาลและเทศะ

การศึกษาอุดมการณ์ในประเทศไทยเป็นไปอย่างแพร่หลายเช่นกัน งานวิจัยชิ้นนี้ได้ทบทวนและศึกษาตัวอย่างงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอุดมการณ์ต่างๆ ผ่านบทเพลง ทั้งที่เป็นอุดมการณ์จากรัฐและฝ่ายประชาชน สำหรับการศึกษาของลือชัย จิรวินิจนันท์ (2532) ได้ชี้ให้เห็นว่าขบวนการนักศึกษาช่วงปี 2516 – 2519 ใช้เพลงเพื่อชีวิตเป็นสื่อในการถ่ายทอดและเผยแพร่ความคิดทางอุดมการณ์การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม คือ แนวคิดเสรีนิยมประชาธิปไตยอันเป็นอุดมการณ์ใหม่ (Counter ideology) ที่ต่อต้านแนวคิดเผด็จการอันเป็นอุดมการณ์หลักในขณะนั้น (Traditional ideology) และสร้างความยินยอมพร้อมใจจากมวลชน จากงานวิจัยเรื่อง “เพลงเพื่อชีวิต: การนำเสนออุดมการณ์ใหม่ (ศึกษาเฉพาะช่วง 14 ตุลาคม 2516 – 6 ตุลาคม 2519)” ทั้งนี้เขายังชี้ให้เห็นเพิ่มเติมว่าหลังจากเหตุการณ์ 16 ตุลาคม 2519 อันเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ศิลปิน

เพื่อชีวิตหลบหนีเข้าป่าและเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) แนวคิดของอุดมการณ์เบื้องหลังเพลงเพื่อชีวิตจึงเปลี่ยนแปลงไป โดยมีเนื้อหาที่รุนแรงขึ้นและกลายเป็นแนวคิดสังคมนิยม นอกจากนี้ยังพบว่าชนชั้นปกครอง ก็อาศัยเพลงปลุกใจของรัฐในการช่วงชิงความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ (Hegemony) เช่นกัน ผลจากการต่อสู้ทางอุดมการณ์ครั้งนี้ ปรากฏว่าเพลงปลุกใจจากรัฐประสบความสำเร็จ ในการช่วงชิงมวลชนมากกว่าเพลงเพื่อชีวิตของขบวนการนักศึกษา เนื่องจากมีความสามารถและความเจเนจัดในการเผยแพร่

ส่วนคมสัน เศวตมาลย์ (2526) ศึกษาวิจัยเรื่อง “เพลงเพื่อชีวิตกับการปฏิวัติ ประชาชาติประชาธิปไตย” โดยใช้การวิจัยเนื้อหา (Content analysis) และการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative analysis) ในการวิเคราะห์เนื้อหาของเพลง ด้วยการจัดหมวดหมู่ การตีความ การให้ความหมาย และรหัสของความหมายของเพลง จากผลการศึกษาพบว่าเพลงเพื่อชีวิตสามารถแบ่งออกเป็น 6 ลักษณะ คือ ด้านการตีแผ่ปัญหาของประเทศชาติ ด้านอุดมการณ์หรือแนวความคิดในการแก้ไขปัญหา ด้านวิธีหรือวิถีทางในการต่อสู้เพื่อให้มีการแก้ไขปัญหา ด้านการย้ำถึงการยึดถืออุดมการณ์หรือเจตนารมณ์นั้น ด้านการกล่าวถึงบุคคลต่างๆ กลุ่มบุคคล และกลุ่มชน รวมทั้งลักษณะอื่นที่ไม่เข้าพวกดังกล่าว เช่น การกล่าวถึงความแค้น การตีแผ่ปัญหาของแต่ละท้องถิ่น หรือภูมิภาค ความต้องการในการแสวงหาทางออกหรือการแก้ไขปัญหา ความสิ้นหวังจากการหาทางออกไม่พบ เป็นต้น ทั้งนี้เพลงเพื่อชีวิตดังกล่าวมีเป็นอุดมการณ์แบบประชาชาติประชาธิปไตย เนื่องจากสามารถสะท้อนปัญหาของสังคมอันจะนำไปสู่การรวมตัวของชนกลุ่มต่างๆในสังคม เพื่อดำเนินไปสู่การสร้างสรรค์สังคมให้เป็นประชาธิปไตย มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และมีอธิปไตยอย่างแท้จริง

ในการศึกษาเพลงเพื่อชีวิต ในฐานะอุดมการณ์ต่อต้านของขบวนการนักศึกษา เรื่อง “การศึกษาบทเพลงเพื่อชีวิตที่เกี่ยวข้องกับขบวนการนักศึกษาช่วง 2516 – 2519” โดย จริญญารัตน์ สุวรรณภูสิทธิ์ (2531) ผ่านมุมมองทางประวัติศาสตร์ อันมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ทราบถึงแนวความคิดของขบวนการนักศึกษาตั้งแต่ปี 2516 – 2519 จากการศึกษาพบว่าเพลงเพื่อชีวิตสามารถสะท้อนถึงความคิด การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมและการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น และเผยแพร่อุดมการณ์ที่ต่อต้านรัฐ นอกจากนี้ยังพบว่า เพลงเพื่อชีวิตมีพัฒนาการรูปแบบของวงดนตรีและวัฒนธรรมของเพลงตามความต้องการของผู้ฟังอีกด้วย ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 ยุคกระแสตะวันตก (ปลายปี 2516 - 2517) นิยมร้องเพลงตะวันตกหรือใช้ทำนองตะวันตก แต่แปรหรือปรับเปลี่ยนเนื้อร้องเป็นภาษาไทย และใช้ทำนองเพลงโฟล์คซอง (Folk song)

ช่วงที่ 2 ยุคแสวงหาตนเอง (ปลายปี 2517 - 2518) ในช่วงนี้เกิดวงดนตรีเพื่อชีวิตขึ้นเป็นจำนวนมาก เพลงส่วนใหญ่มีเนื้อหาในการรับใช้แนวความคิดของขบวนการนักศึกษาในการเป็นแกนนำของเหล่าชาวนาและกรรมกรในการต่อสู้กับอำนาจของรัฐ ดนตรีจึงเปลี่ยนท่วงทำนองมาเป็นแบบมาร์ชปลุกใจไทย เพื่อให้เกิดความง่ายและสามารถเข้าถึงจิตใจของกลุ่มผู้ประท้วงในโรงงานหรือกลุ่มชาวนาได้ดีขึ้น

ช่วงที่ 3 ยุคการฟื้นฟูวัฒนธรรมและกระแสก้าวหน้า (ปลายปี 2518 - 2519) เพลงเพื่อชีวิตช่วงนี้ได้ลดความรุนแรงในเชิงเนื้อหา เนื่องจากความขัดแย้งต่างๆ ทางการเมืองระหว่างรัฐกับขบวนการนักศึกษาช่วงปลายยุคแสวงหาตนเอง จนกระทั่งเกิดการปะทะอย่างรุนแรงดังเช่นกรณีกระทิงแดงอันเป็นกลุ่มเครื่องมือของรัฐบุกเผามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี 2518 จึงเกิดการทบทวนและเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างขององค์การนักศึกษา ด้วยการเปลี่ยนแนวทางให้มีการฟื้นฟูทัศนคติและส่งเสริมวัฒนธรรมไทยในรูปแบบของการจัดงานประเพณี วันสำคัญต่างๆ พัฒนาการแต่งกายแบบไทย และแต่งบทเพลงที่มีรูปแบบส่งเสริมวัฒนธรรมไทยในท่วงทำนองและจังหวะดั้งเดิม แต่เนื้อเพลงมีความใหม่ในการเสริมสร้างอุดมการณ์ เช่น เพลงร่ำวง เพลงพื้นบ้าน เพลงลำตัด เพลงลูกทุ่ง เพลงไทยเดิม หมอลำ เป็นต้น

ดังนั้นหน้าที่สำคัญของเพลงเพื่อชีวิตต่อขบวนการนักศึกษา คือ การใช้เป็นเครื่องมือในการปลุกฝังอุดมการณ์ ทั้งยังสามารถเป็นสิ่งสะท้อนวัฒนธรรมของสังคมในยุคหนึ่งได้

สำหรับการศึกษาอุดมการณ์ของรัฐผ่านบทเพลง นฤมล ทับจุมพล (2531) ศึกษา "การใช้สื่อในการสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง: ศึกษาจากบทเพลงของทางราชการ (พ.ศ.2475 - พ.ศ.2530)" อันเกี่ยวข้องกับการใช้บทเพลงของราชการเป็นอุดมการณ์หลัก (Dominant ideology) ของสังคม จากการศึกษาพบว่าบทเพลงของทางราชการในปี 2475 - 2530 ถูกใช้เป็นสื่อในการสร้างและถ่ายทอดอุดมการณ์ทางการเมือง โดยในช่วง พ.ศ.2475 - 2500 จะเน้นหนักในเรื่องอุดมการณ์ชาติ อาทิ กล่าวถึงเกียรติภูมิ ประวัติศาสตร์ จนถึงการเรียกร้องให้ประชาชนยอมสละชีพเพื่อชาติ แต่ในช่วง พ.ศ.2501 - 2530 บทเพลงของทางราชการได้เปลี่ยนไปเน้นอุดมการณ์ของ

สถาบันกษัตริย์ นับตั้งแต่ความสำคัญ ประวัติศาสตร์ของชาติที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ จนถึงการเรียกร้องให้ประชาชนถวายความจงรักภักดีแก่กษัตริย์

นอกจากนี้วิจัยเรื่อง "ศิลปินไทยกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง" โดย อลงกรณ์ ณะระนอง (2538) ที่ศึกษาการมีส่วนร่วมทางการเมืองของศิลปินประเภทนักร้องและนักแสดง จำนวน 5 ท่าน ได้แก่ สุเทพ วงศ์กำแหง, ยืนยง โอภากุล (แอ๊ด คาราบาว), รณฤทธิ์ชัย คานเขต (รณ ฤทธิ์ชัย) อริสมันต์ พงษ์เรืองรอง และอภิชาติ หาลำเจียก จากการค้นคว้าเอกสารและการสัมภาษณ์ พบว่าการมีส่วนร่วมทางการเมืองของศิลปิน เป็นผลสืบเนื่องมาจากปัจจัยด้านความสำนึกของตนเองและด้านการกล่อมเกลາทางการเมือง อันได้แก่ ครอบครัว กลุ่มเพื่อน และสถาบันการศึกษา รวมทั้งอิทธิพลจากเหตุการณ์ต่างๆ ทางการเมือง เช่น เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 17 – 20 พฤษภาคม 2535 และเหตุการณ์ที่แสดงถึงความไม่เป็นธรรมทางการเมืองต่างๆ เป็นต้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าเป็นผลมาจากอุดมการณ์ทางการเมืองนั่นเอง

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้จะศึกษา "เพลงเพื่อชีวิต" ในส่วนของการถ่ายทอดแนวคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองว่า ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจและพลวัตทางสังคม เพลงเพื่อชีวิตยังคงสามารถถ่ายทอดแนวคิดและอุดมการณ์เพื่อชีวิตและสังคมที่ดีกว่าได้อยู่หรือไม่อย่างไร โดยศึกษาจากสัมภาษณ์แนวความคิดของศิลปิน โดยเฉพาะศิลปินผู้นำเสนอความคิดของตนผ่านบทเพลง และตัวบทเพลง

2.1.3 การสื่อสารทางวัฒนธรรมและพื้นที่สาธารณะ (Cultural communication and Public sphere)

ศตวรรษที่ 20 สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต เช่น กระบวนการชุดรีดแบบทุนนิยมที่เปลี่ยนโฉมให้แนบเนียนยิ่งขึ้น การเกิดของปรากฏการณ์รัฐข้าราชการ (Bureaucracy) เป็นต้น นักคิดแนวมาร์กซิสต์จึงมีอาจจำกัดอยู่แต่คำถามที่ว่า โครงสร้างส่วนใดมีอิทธิพลในสังคมมากกว่าหรือโครงสร้างส่วนใดเป็นตัวกำหนด หลังจากที่นักคิดอย่างแอนโตนิโอ กรัมสซีได้บุกเบิก และปลุกกระแสการต่อสู้ทางความคิด (War of position) เป็นผลให้นักคิดรุ่นต่อมาดำเนินรอยตาม และพัฒนาแนวความคิดเรื่อง "การต่อสู้ทางวัฒนธรรม" ขึ้น

การต่อสู้ทางชนชั้นสามารถกระทำในปริภูมิทางวัฒนธรรม (Cultural sphere) ได้อีกแห่งหนึ่งนอกเหนือไปจากการต่อสู้แบบอื่นๆ หน้า หรือสงครามเคลื่อนไหวทางการเมือง (War

of movement) กล่าวคือ ทุกๆ สังคมประกอบไปด้วยวัฒนธรรมอันมีวัฒนธรรมหลักครอบงำอยู่ แต่ในขณะเดียวกันก็เกิดวัฒนธรรมย่อยๆ ขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก วัฒนธรรมเหล่านี้มักจะเกิดการปะทะสังสรรค์ (Interaction) ในรูปแบบต่างๆ เช่น แลกเปลี่ยน ครอบงำ ดูดกลืน ฯลฯ ดังนั้นในสนามรบทางวัฒนธรรมจึงมีการต่อสู้แย่งชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรมจากคนกลุ่มต่างๆ ตลอดเวลา

นิยามของ “วัฒนธรรม” เกิดก่อนศตวรรษที่ 6-7 ในยุคกรีกโดย Archilocus เชื่อว่าแท้จริงแล้วมนุษย์เกิดมาพร้อมกับความปรารถนา (Desire) ที่ติดตัวมาอย่างเป็นธรรมชาติ แต่หลังจากที่ถูกสื่อกลาง อาทิ ศิลปะ การประพันธ์ หรือวรรณกรรมดัดแปลงให้รู้จักหน้าที่ (Duty) มนุษย์จึงออกจากภาวะธรรมชาติเข้าสู่ภาวะสังคม จากแนวคิดนี้ Plutarch นักปราชญ์ชาวกรีกอีกท่านหนึ่งได้อธิบายโดยเปรียบเทียบว่าหากเราอยากได้ผลไม้ ก็ต้องใช้เมล็ดพันธุ์ เนื้อดิน รวมทั้งผู้ปลูกที่มีความรู้และขยันขันแข็ง เด็กที่เกิดใหม่เปรียบได้กับเมล็ดพันธุ์ การอบรมคือเนื้อดิน ส่วนผู้ปลูกก็คือผู้อบรม ผลไม้หรือเด็กที่เจริญเติบโตเกิดจากผู้ปลูกหรือผู้ใหญ่ในสังคมที่ให้การอบรมนั่นเอง

ผลจากการเปรียบเทียบดังกล่าว ทำให้เกิดคำว่า “Culture” อันหมายถึงการเพาะปลูก (Cultivate) และใช้คำคำนี้ร่วมกับกระบวนการอบรมอันหมายถึง “วัฒนธรรม” ในที่สุด แม้แต่ในภาษาไทย กลุ่มคำที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมก็ใช้รูปแบบเดียวกับการปลูกพืช เช่น อบรม เพาะ ขัดเกลา ปลูก ฝัง เป็นต้น เวลาต่อมา ดังเช่นวัฏจักรของคำทั่วไปที่มีการเกิด เปลี่ยนแปลง และดับสูญ คำว่า “วัฒนธรรม” จึงมิได้มีความหมายเฉพาะกระบวนการอบรมของมนุษย์เท่านั้น แต่ได้ขยายขอบเขตมากขึ้น และมีผู้ให้นิยามไว้อย่างหลากหลาย

J. B. Thomson (1995 อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, 2549: 25-26) อธิบายว่า “วัฒนธรรม” ถูกนิยามไปใน 4 แนวทาง คือ

1. แบบ Classical มองว่าวัฒนธรรมคือการพัฒนาภูมิปัญญาและจิตวิญญาณ อันมีความหมายเท่ากับ “อารยธรรม” คำนิยามนี้ยังใช้มาจนกระทั่งถึงศตวรรษที่ 18
2. แบบ Descriptive ในช่วงศตวรรษที่ 18-19 เริ่มเกิดสาขาวิชามนุษยวิทยาอันเป็นศาสตร์ที่มุ่งศึกษาวัฒนธรรมเป็นหลัก (Science of culture) นักมานุษยวิทยาจะค้นหารูปแบบความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม ประเพณี อุปนิสัยของคนในแต่ละสังคมที่เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมทั้งหมด ในช่วง

เวลานี้ นิยามของวัฒนธรรมจะหมายถึง “ทุกสิ่งทุกอย่าง (whole) ที่มีลักษณะซับซ้อนและเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของสังคมในแต่ละยุคสมัย” งานของนักมานุษยวิทยาก็คือการพรรณนาผลผลิตของวัฒนธรรมดังกล่าว

3. แบบ Symbolic ผู้ที่ให้นิยามแบบ Symbolic นี้ยังสังกัดอยู่ในสาขาวิชา มานุษยวิทยาและวรรณคดี เช่น C.Geertz, L.White Greetz ได้ให้นิยามว่า “วัฒนธรรม คือบันทึกการกระทำ (Acted document) ที่อยู่ระหว่างสัญญาะต่างๆ ที่ถูกประกอบสร้างขึ้น (Constructed)” โดยที่เขามองว่า ทุกอย่างที่ปรากฏในสังคมนั้นเป็น Document ไม่ว่าจะป็นรูปวาด การเดินรำ หนังสือ อ่านเล่น ละครโทรทัศน์ ชิ้นงานโฆษณา ฯลฯ ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นการกระทำที่มีความหมายที่แสดงออกมา และจำเป็นต้องตีความเพื่อทำความเข้าใจ การศึกษาวัฒนธรรมจึงต้องเป็นการศึกษาความหมายที่ซ่อนอยู่ในระบบสัญลักษณ์เหล่านี้ แม้ว่ากลุ่มที่นิยามวัฒนธรรมแบบ Symbolic นี้จะเริ่มก้าวลงไปในเรื่องหาความหมายมากกว่า 2 กลุ่มแรก แต่ทว่าข้ออ่อนของค่านิยามแบบ Symbolic ก็คือ ยังขาดการเชื่อมโยงระหว่างความหมายเหล่านี้กับโครงสร้างของสังคม โดยเฉพาะโครงสร้างอำนาจที่สัญญาะเหล่านี้ถือกำเนิดขึ้นมา
4. แบบ Structural เป็นการให้นิยามที่ก้าวต่อมาจากกลุ่ม Symbolic ไปอีกขั้นหนึ่ง และได้เติมภารกิจที่กลุ่ม Symbolic ยังไม่ได้กระทำ แนวความคิดพื้นฐานของกลุ่ม Structural ก็คือ ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมนั้นไม่ได้เกิดในสุญญากาศ หากแต่เกิดจากการทำงานของสถาบันต่างๆ ตัวอย่างเช่น เริ่มตั้งแต่กระบวนการผลิตละครโทรทัศน์ก็ต้องมีบริษัทผู้ผลิต หลังจากสร้างเสร็จแล้วก็ต้องมีสถาบันการแพร่กระจาย (เช่น สถานีโทรทัศน์) ดังนั้น “รูปและเนื้อหาความหมายของผลผลิตทางวัฒนธรรมจะเป็นอย่างไร จึงขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางด้านโครงสร้างของสื่อมวลชนเหล่านี้ (Modalities of cultural production & transmission)” เช่น ในสังคมสมัยใหม่ที่สถาบันทั้งผลิตและกระจายผลผลิตที่มีความหมาย (Meaningful objection) เหล่านี้เกี่ยวข้องกับกระบวนการทำทุกอย่างให้เป็นสินค้า (Commodification of symbolic goods) ทั้งนี้ ด้วยเหตุนี้องค์ประกอบทุกอย่างของการผลิตและ

แพร่กระจายทางวัฒนธรรม เช่น ในกรณีของละครโทรทัศน์ ไม่ว่าจะเป็นตัว
ดาราละคร เวลาของสถานี แม้แต่ผู้ชมก็ล้วนแต่ถูกทำให้เป็นสินค้าทั้งหมด

จะเห็นได้ว่าการนิยามวัฒนธรรม ได้เปลี่ยนแปลงความหมายตามสังคมที่มีการ
เปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้จะขอก้าวถึงเฉพาะแนวทางการศึกษา
วัฒนธรรมแบบที่สี่หรือ Structural ซึ่งเชื่อว่าวัฒนธรรมถูกสร้างขึ้น และเกี่ยวข้องกับกระบวนการ
ทำทุกอย่างให้เป็นสินค้า หากมองในมุมดังกล่าว วัฒนธรรมได้ถูกทำให้กลายเป็นสินค้า
(Commodification) ด้วยเช่นกัน

จันทาล มูฟ (Chantal Mouffe, 1988) มองว่าการเคลื่อนไหวในสังคมปัจจุบัน
เกิดขึ้นจากการต่อต้านอันเนื่องมาจากผลกระทบของการครอบงำโดยประเทศแถบตะวันตกตั้งแต่ปี
1945 ผลจากกระบวนการพัฒนาของระบบทุนนิยมที่ทำให้ชีวิตมนุษย์กลายเป็นสินค้า (The
commodification of social life) การขยายตัวของราชการแทรกแซงจากรัฐหรือระบบอำนาจนิยม
ไทย (Bureaucratization) กระบวนการรวมสังคมให้เป็นหนึ่งเดียว (Uniformity of social life) หรือ
วัฒนธรรมมวลชน (Mass culture) ได้ทำให้เกิดการขยายขอบเขตของการต่อสู้ทางการเมือง และมี
อิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงประชาธิปไตยอันนำไปสู่ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมด ดังนั้นจึงถือ
ได้ว่าเพลงเพื่อชีวิตเป็นการต่อสู้ทางการเมืองรูปแบบหนึ่งในมิติทางด้านวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน

ธีระวัฒน์ ประกอบบุญ (2546) ศึกษาเพลงเพื่อชีวิตในฐานะการต่อสู้ทางการเมือง
ในมิติทางด้านวัฒนธรรม จากวิจัยชื่อ “เพลงเพื่อชีวิตกับภาพสะท้อนทางสังคมไทย: วิเคราะห์
เนื้อหาเพลงเพื่อชีวิตในช่วงปี พ.ศ.2535 – 2540” โดยศึกษาเพลงเพื่อชีวิตในช่วงปี 2535 – 2540
ในแง่มุมของเนื้อหา (Content analysis) เพื่อนำมาสะท้อนภาพสังคมไทยในช่วงเวลานั้น รวมถึง
นำไปเปรียบเทียบเพลงเพื่อชีวิตในช่วง 14 ตุลาคม 2516 ถึง 6 ตุลาคม 2519 จากการศึกษา
ผลงานเพลงของศิลปินเพื่อชีวิต 3 ท่าน คือ พงษ์เทพ กระโดนชำนาญ ยืนยง โอภากุล และพงษ์
สิทธิ์ คัมภีร์ จำนวน 309 เพลง ปรากฏว่าเพลงที่มีเนื้อหาสะท้อนภาพปัญหาสังคมมีจำนวนมาก
ที่สุด ทั้งทางด้านความยากจน การทำมาหากิน การด้อยโอกาสทางการศึกษา ความแตกต่างทาง
ชนชั้น ปัญหาเยาวชน และภัยจากยาเสพติด เมื่อเปรียบเทียบกับเพลงเพื่อชีวิตในช่วง 14 ตุลาคม
2516 ถึง 6 ตุลาคม 2519 ทำให้พบว่าเนื้อหาของเพลงเพื่อชีวิตยังทำหน้าที่สะท้อนปัญหาทาง
สังคมในด้านสำคัญๆ ที่คล้ายคลึงกัน แม้ว่าจะงานวิจัยชิ้นนี้จะไม่ได้ชี้ชัดว่าเพลงเพื่อชีวิตเป็นการต่อสู้
ทางการเมืองในบริบทที่เปลี่ยนไป แต่ก็เข้าข่ายขอบเขตการต่อสู้รูปแบบใหม่ กล่าวคือ แนวเพลง

เพื่อชีวิตที่สะท้อนภาพปัญหาสังคม เช่น ความยากจน การทำมาหากิน การด้อยโอกาสทางการศึกษา เป็นต้น เป็นผลพวงมาจากกระบวนการพัฒนาของระบบทุนนิยมนั่นเอง

สำนักคิดกลุ่มเบอร์มิงแฮม (Birmingham School) ซึ่งเป็นนักคิดสายหนึ่งของมาร์กซ์เชื่อว่าใน “กระบวนการทางวัฒนธรรม (Cultural process)” การผลิต (Production) และการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด (Reproduction) เป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญ เพราะฉะนั้น “การสื่อสาร” อันเป็นหนึ่งในกระบวนการผลิตและการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดของสินค้า จึงมีความเกี่ยวข้องกับ “วัฒนธรรม” อย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้

G. Turner (1990 โปรดดูใน กาญจนา แก้วเทพ, 2549: 291-297) ได้จัดหมวดหมู่แนวคิดหลักของสำนักคิดเบอร์มิงแฮมออกเป็น 4 แนวคิด คือ

1. ตัวบท/ บริบท (Text/ content) แนวความคิดนี้พัฒนามาจากหลักการของสัญวิทยา (Semiotics/ Semiology) ที่ต้องการวิเคราะห์ความหมายจากการสร้าง การแพร่กระจาย และการบริโภคของสื่อ
2. การวิเคราะห์ผู้รับสาร (Audience Analysis) ที่ให้ความสนใจกับผู้รับสารในเรื่องของการสร้างความหมายแก่ตัวบท
3. การศึกษาทางอุดมการณ์ (Ideology) เป็นการวิเคราะห์หรือศึกษาอุดมการณ์โดยสนใจศึกษาเนื้อหาอุดมการณ์ที่ปรากฏในตัวบทผลงานของสื่อ และหน้าที่ของอุดมการณ์ในการประกอบสร้างชีวิตประจำวัน รวมทั้งปริมณฑลของกระบวนการผลิตวัฒนธรรม (Cultural production)
4. วิธีวิทยาแบบชาติพันธุ์วรรณา (Ethnology) ซึ่งเป็นการศึกษากลุ่มคนด้วยการเข้าไปสัมผัสชีวิตจริง โดยมีหัวข้อในการศึกษา เช่น สามัญสำนึกของผู้คนในชีวิตประจำวัน การใช้ภาษาและการสนทนาในกลุ่มต่างๆ อัตลักษณ์ของกลุ่มเฉพาะๆ เป็นต้น

มิติหนึ่งที่ได้รับคามสนใจเป็นอย่างมากของการศึกษาตัวสื่อ (Media) คือ มิติด้านพื้นที่ (Sphere) เนื่องจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ในปัจจุบันมีความหมายกว้างไกลกว่าอาณาบริเวณที่สามารถมองเห็นได้ เช่น แนวคิดเรื่องโลกาภิวัตน์ (Globalization) สื่อมวลชนมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้ นักคิดรุ่นใหม่ของสำนักมาร์กซิสต์อย่าง

เจอร์เก็น ฮาเบอร์มาส³⁷ (Jurgen Habermas) จึงนำเสนอทฤษฎีพื้นที่สาธารณะ (Public sphere) ต่อมาวลชน โดยเกิดจากการให้ความสนใจในกระบวนการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน (Intersubjective communication) และการสื่อสารเพื่อการปลดปล่อยไปสู่เสรีภาพ (Emancipatory communication) โดยฮาเบอร์มาสกล่าวว่าการสื่อสารแบบนี้เคยเกิดขึ้นแล้วในปริมณฑลที่เรียกว่า “พื้นที่สาธารณะ” ของชนชั้นกลางในศตวรรษที่ 17-18

“พื้นที่สาธารณะ” (Public sphere) เกิดจากคำว่า “พื้นที่” (Sphere) และ “สาธารณะ” (Public) สำหรับคำว่าพื้นที่นั้น มีทั้งความหมายในฐานะที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม กล่าวคือ ในฐานะที่เป็นรูปธรรม หมายถึงอาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่ง (Area) ที่มีการแบ่งกันเขตเอาไว้แล้วอย่างแน่นอน (Boundary) เช่น พื้นที่ในบ้าน พื้นที่ในโรงเรียน พื้นที่หน้าโต๊ะทำงาน เป็นต้น ส่วนในแง่ของนามธรรม พื้นที่หมายถึง เวทีที่ถูกเอาไปใช้ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งนอกจากจะมีการเข้าครอบงำจากชนชั้นหนึ่งแล้ว ก็ยังมีการช่วงชิงต่อสู้ออกจากชนชั้นอื่นๆ อยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เราสามารถพบเห็นพื้นที่ในรูปแบบทางนามธรรมได้ในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่จากสื่อมวลชนทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ นิตยสาร บทเพลง หน้าเวปไซต์ ฯลฯ ซึ่งถูกช่วงชิงจากคนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดอยู่เสมอ

ส่วนคำว่า “สาธารณะ” มีความหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นของส่วนรวม โดยหมายรวมถึงผลประโยชน์ของคนหมู่มากด้วย ดังนั้น “พื้นที่สาธารณะ” (Public sphere) จึงหมายถึง พื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับ “ความรู้สึกเป็นส่วนรวม” (Sense of public) ซึ่งฮาเบอร์มาสได้ชี้ให้เห็นพื้นที่สาธารณะในห้องรับแขกที่อยู่ในบ้านของขุนนางผู้ดี โดยพื้นที่ดังกล่าวนี้เปรียบได้กับร้านกาแฟหรือสภากาแฟ เนื่องจากจะมีการแลกเปลี่ยนพูดคุย วิพากษ์ และถกเถียงเรื่องราวสาธารณะ เช่น เรื่องการเมือง เรื่องปัญหาบ้านเมือง เป็นต้น

³⁷ ฮาเบอร์มาสเป็นชาวเยอรมัน เกิดในครอบครัวชนชั้นกลางซึ่งมีฐานะค่อนข้างดี เขาได้รับการศึกษาจากหลายสาขาและหลายมหาวิทยาลัย ทั้งทางด้านปรัชญาประวัติศาสตร์ จิตวิทยา และวรรณคดีเยอรมัน จนกระทั่งจบปริญญาเอก และก้าวเข้าสู่วงการสื่อสารมวลชนในฐานะนักหนังสือพิมพ์ หลังจากที่แมกซ์ ฮอร์คไฮเมอร์ (Max Horkheimer) และธีโอดอร์ อะดอร์โน (Theodor Adorno) ร่วมกันตั้งสถาบันวิจัยสังคมหรือสำนักคิดแฟรงก์เฟิร์ต (The Frankfurt school) ขึ้น ฮาเบอร์มาสก็เข้าร่วมเป็นสมาชิกของสถาบันด้วยการเป็นผู้ช่วยของอะดอร์โน แต่ภายหลังแนวคิดเรื่อง “พื้นที่สาธารณะ” จากหนังสือ “The Structural Formation of the Public Sphere” ของเขาถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักว่ามีแนวคิดโน้มเอียงไปในทางชื่นชมชนชั้นกระฎุมพีของระบบทุนนิยมมากเกินไป ทำให้ฮาเบอร์มาสตัดสินใจลาออก และกลับเข้าสู่วงการวิชาการในฐานะของอาจารย์มหาวิทยาลัยแฟรงก์เฟิร์ต

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน (2551: 376) พิจารณาจากผลงานเรื่อง พื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาสแล้วเห็นว่า พื้นที่ที่คล้ายกับสภาพแวดล้อมสามารถขยายความสู่สื่อประเภทอื่นๆ ในปัจจุบัน เช่น บรรดารายการสนทนาปัญหาบ้านเมืองในโทรทัศน์และวิทยุ รวมทั้งข้อความที่เกี่ยวข้องตามหน้าหนังสือ เป็นต้น พร้อมทั้งสรุปคุณลักษณะสำคัญของพื้นที่สาธารณะไว้ 5 ประการ คือ

1. เป็นพื้นที่ที่มีการรวมตัวของกลุ่มปัจเจกชนบนพื้นฐานความสมัครใจ ที่เข้ามาพูดคุยอภิปรายโต้แย้งกันด้วยเนื้อหา/ ประเด็นที่เป็นเรื่องของส่วนรวม และมีเป้าหมายเพื่อผลประโยชน์ของสาธารณะมิใช่เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว
2. เป็นพื้นที่ที่เป็นอิสระจากอำนาจต่างๆ ในสังคม เช่น อำนาจรัฐ อำนาจศาสนจักร (ในศตวรรษที่ 17) หรืออำนาจเศรษฐกิจ (ในศตวรรษที่ 20)
3. ต้องมีการไหลเวียนของการใช้เหตุผล (Rationality) อย่างเป็นอิสระ ไม่มีใครมีอภิสิทธิ์ด้วยเกณฑ์ต่างๆ (ชาติกำเนิด ยศถาบรรดาศักดิ์) เหลือใคร
4. สถาบันสื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นปัจจัยสำคัญที่หล่อเลี้ยงให้การพูดคุยอภิปรายดังกล่าวเป็นไปได้ เพราะเนื้อหาในสื่อมวลชนเหล่านี้เป็นเรื่องราวของสาธารณะอยู่แล้ว และเป็นข้อมูลข่าวสารสำหรับการโต้เถียงอย่างใช้เหตุผล
5. ผลจากการพูดคุยนั้น จะต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบางอย่างตามมา มิใช่การพูดคุยเพียงเพื่อ “สำเร็จความใคร่ทางปัญญาเท่านั้น” ดังนั้นจึงต้องมีการลงมือกระทำการบางอย่างต่อเนื่องติดตามมา เช่น การรวบรวมข้อคิดเห็นเสนอแนะให้ผู้มีอำนาจพิจารณาการทำความเข้าใจเปิดผนึก เป็นต้น

นอกจากนั้น สื่อได้เข้ามามีบทบาทในพื้นที่สาธารณะอย่างมากในศตวรรษที่ 20 สื่อดังกล่าวถูกเรียกว่า “สื่อสาธารณะ” เนื่องจากมีวัตถุประสงค์มากกว่าการให้ความบันเทิงแก่ผู้ชมและผู้ฟัง และมีได้มุ่งแสวงหากำไรสูงสุดให้แก่ผู้ผลิตเช่นเดียวกับสื่อเชิงพาณิชย์ (Cave and Brown, 1990; Allan Brown, 1996 อ้างถึงใน วิฑิตินันท์ พงษ์สุทธิรักษ์ และวีระยุทธ กาญจน์ชูฉัตร, 2548: 41) โดยสื่อสาธารณะมีต้นกำเนิดจากบรรษัทกระจายเสียงแห่งอังกฤษ หรือ BBC (British Broadcasting Corporation)

Atkinson (1997 อ้างถึงใน จิตินันท์ พงษ์สุทธิรักษ์ และวีระยุทธ กาญจน์ชูฉัตร, 2548: 41-42) ที่ให้เห็นถึงปรัชญาพื้นฐานที่แตกต่างกันระหว่างสื่อสาธารณะและสื่อเชิงพาณิชย์ใน 3 ด้าน คือ

ตารางที่ 2: ปรัชญาพื้นฐานของสื่อสาธารณะและสื่อเชิงพาณิชย์

สื่อสาธารณะ	สื่อเชิงพาณิชย์
ประชากร (Citizen)	ผู้บริโภค (Consumer)
วัฒนธรรม (Culture)	เศรษฐกิจ (Economy)
พื้นที่สาธารณะ (Public Sphere)	ตลาด (Market)

ความหมายของการเปรียบเทียบข้างต้น คือ สื่อสาธารณะมีจุดมุ่งหมายที่จะเข้าถึงประชากรของประเทศ โดยมุ่งเน้นการสร้างและส่งเสริมวัฒนธรรมด้านต่างๆ โดยเป็นเสมือน “พื้นที่สาธารณะ” ของประชาชนทุกคนในประเทศ ในขณะที่สื่อเชิงพาณิชย์มีเป้าหมายทางการค้า และมีรายได้หลักมาจากการโฆษณา ผู้ชมรายการจึงเปรียบเสมือนเป็นผู้บริโภคที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของสินค้าต่างๆ สื่อเชิงพาณิชย์จึงเปรียบเสมือนเป็นตลาดที่เป็นพื้นที่ให้ผู้ซื้อและผู้ขายมาพบกัน กล่าวได้ว่า ความแตกต่างที่ชัดเจนของสื่อเพื่อสาธารณะและสื่อเชิงพาณิชย์ อยู่ที่จุดมุ่งหมายในการดำเนินงานว่าจะมุ่งเพื่อการค้าหรือมุ่งเพื่อสร้างคุณภาพให้กับสังคม ซึ่งเป้าหมายดังกล่าวก็จะส่งผลต่อนโยบายและแนวทางต่างๆ ของสื่อตามมา

งานวิจัยเรื่อง “Cultural Movement and the Movement Culture: Case Study of Thai Movements During 1990-2000” ของนลินี ตันธวนิตย์ (Nalinee Tantuvanit, 2008) ศึกษากระบวนการต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่สาธารณะผ่านสื่อต่างๆ เช่น หนังสือฉบับพกพา (Pamphlets) บทความ (Shot essays) และช่องทางสื่อสารมวลชน คือ ภาพยนตร์ (Films) นิทรรศการภาพถ่าย (Photo exhibitions) โทรทัศน์ (TV Programs) และเว็บไซต์ (Website) เป็นต้น ซึ่งเห็นว่าสื่อเหล่านี้ได้กลายเป็นสื่อสาธารณะของผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนผ่านโครงการของรัฐ อาทิ ขบวนการประท้วงโครงการท่อแก๊สไทยมาเลเซีย (Thai-Malay Gas Pipeline) ในจังหวัดสงขลา, ขบวนการต่อต้านโครงการบ่อนอก (Bo Nok Power Plant), คนหาปลาที่ต่อต้านการธุรกิจค้าปลาในจังหวัดปัตตานี (Protection of Local Fishery), ชุมชนป้อมมหากาฬที่ปกป้องพื้นที่ของตนจากการโครงการพัฒนาเมืองหลวง (Pom Mahagan Community), ขบวนการต่อต้านเขื่อนปากมูน (Pakmoon Dam) เป็นต้น ทั้งนี้ลีนีมองว่าการต่อสู้ผ่านสื่อเพื่อช่วงชิงพื้นที่สาธารณะเหล่านี้เป็นการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม

จากการทบทวนเรื่องสื่อและพื้นที่สาธารณะดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงถือว่า “เพลงเพื่อชีวิต” เป็นสื่อสาธารณะรูปแบบหนึ่งที่พยายามสื่อความคิดทั้งด้านการเมืองและเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมของผู้แต่งผ่านบทเพลงอันถือเป็นพื้นที่สาธารณะ อย่างไรก็ตามพื้นที่สาธารณะนี้จะถูกจำกัดเมื่อเข้าสู่กระบวนการทางธุรกิจ ผู้ผลิตหรือผู้แต่งเพลงจึงจำเป็นต้องหาจุดร่วมระหว่างการคงความเป็นเพลงเพื่อชีวิตหรืออุดมการณ์ที่ตนต้องการสื่อผ่านบทเพลง และความต้องการของนายทุนที่มองสื่อในแง่สื่อเชิงพาณิชย์เท่านั้น

2.1.4 สัญวิทยาและวาทกรรม (Semiology and Discourse)

แนวความคิดเรื่องสัญวิทยาและวาทกรรม ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของนักโครงสร้างนิยมหลายๆ สาขา เช่น แฟร์นองด์ โบรเดล (Fernand Braudel) จากสาขาประวัติศาสตร์, โคล็ด เลวี-สเตร้าส์ (Claude Levi-Strauss) จากมานุษยวิทยา, ฌาคส์ ลาก็อง (Jacques Lacan) จากจิตวิเคราะห์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เฟอร์ดินาน เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) จากสายภาษาศาสตร์ (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551: 49) ที่ได้นำเสนอศาสตร์ที่เรียกว่า “สัญวิทยา” (Semiology) โดยกล่าวว่าหน่วยสื่อความหมายแต่ละหน่วยมิได้มีตัวตนอยู่ได้โดยลำพัง หากแต่เป็นการประกอบทางโครงสร้างจนทำให้หน่วยนั้นมีความหมายขึ้นมาได้ เพราะฉะนั้นหน่วยสื่อความหมายหรือสัญณะ (Sign) จึงประกอบไปด้วย 1) รูปสัญณะ (Signifier) อันเป็นสิ่งที่รับรู้ด้วยประสาทสัมผัส 2) ความหมายสัญณะ (Signified) คือความหมายที่สื่อออกมา 3) ความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมายและตัวหมายถึง ดังตัวอย่างระบบสัญณะของไชนด้านล่าง

ตารางที่ 3: ตัวอย่างระบบสัญณะของไชน

● ถ้าตัวละคร (ทศกัณฐ์) กระทบเท้า (Signifier)	แปลว่า โกรธ (Signified)
● ถ้าตัวละคร (ทศกัณฐ์) เหานิ้วแตะลูกตา (Signifier)	แปลว่า เสียใจ (Signified)

จากระบบสัญณะทางภาษา นักคิดแนวโครงสร้างนิยมได้พัฒนาองค์ความรู้เหล่านี้ด้วยการเปลี่ยนแปลงหน่วยการวิเคราะห์มาสู่การวิเคราะห์ตัวบท (Text) ซึ่งแคบลงมาแต่มีความหมายมากขึ้น เช่น ในงานวิเคราะห์กึ่งฟ้า ดนตรี เรื่องสั้น โฆษณา วรรณกรรม อาหาร แฟชั่นของโรลองต์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) ทั้งหมดล้วนถูกมองเป็นตัวบทได้ทั้งสิ้น และต่อมาก็มีความ

พยายามให้แนววิเคราะห์นี้มีชีวิตชีวากว้างขวางและหลากหลายมากขึ้น รวมทั้งเชื่อมโยงกันไปในหลายบทหลายปริณชัล (ธีระยุทธ บุญมี, 2551: 38-39)

ความพยายามเปิดมุมมองและปริณชัลในการศึกษาตัวบทของนักคิดโครงสร้างนิยม ส่งผลให้มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) กลายเป็นหนึ่งในผู้คิดค้นคำว่า “วาทกรรม” (Discourse) ขึ้น และต่อมาคำๆ นี้ก็ได้กลายมาเป็นคำที่สร้างอิทธิพลเป็นอย่างมากในช่วงหลังศตวรรษที่ 20 โดยเขาให้นิยามวาทกรรมว่าหมายถึง “ระบบและกระบวนการในการสร้างหรือผลิต (Constitute) เอกลักษณ์ (Identity) และความหมาย (Significance) ให้กับสรรพสิ่งต่างๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ ไม่ว่าจะเป็ความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง” (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอฟีร์, 2549: 19-20)

งานศึกษาของฟูโกต์มักจะสนใจกลุ่มคนด้อยโอกาสหรือกลุ่มคนชายขอบอันเป็นการเมืองแนวใหม่ที่ทำให้ความสำคัญกับปัญหาในชีวิตประจำวันของผู้คน อาทิ คนบ้า นักโทษ แพทย์ ไร้พรหมแดน สิทธิสตรี เกย์ เลสเบียน สำหรับงานเขียนที่ถือว่าเป็นงานคลาสสิกของเขา คือ การศึกษาบุคคลจิตวิปลาสด้วยการศึกษาแนวโบราณคดี (Archeology) หรือประวัติศาสตร์ของระบบความคิด โดยชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงต่อแนวคิดเรื่องความบ้าไปตามยุคสมัยต่างๆ ซึ่งไม่ใช่สภาวะที่มีลักษณะแน่นอนตายตัวตามธรรมชาติ แต่ถูกนิยามหรือสร้างวาทกรรมจากสังคม โดยเฉพาะมิติด้านอำนาจ ในช่วงยุคกลางของยุโรป คนบ้ามิได้ถูกกีดกันออกจากสังคม หากแต่เป็นคนไข้โรคเรื้อรังต่างหากที่ถูกระบุว่า เป็นบาปหรือมีความล้มเหลวทางศีลธรรม จนต้องถูกกักกันอยู่ตามขานเมืองใหญ่ทั่วยุโรป จวบจนกลางศตวรรษที่ 17 แนวความคิดเรื่องความบ้าได้เปลี่ยนแปลงไป คนบ้าถูกจำกัดบริเวณดังเช่นคนชายขอบอื่นๆ เช่น อาชญากร คนจน ขอทาน คนว่างงาน คนป่วย ผู้สูงอายุ ฯลฯ จนกระทั่งเกิดการก่อตั้งสถานกักกันคนบ้าขึ้นที่ Bicetre วาทกรรมในยุคนี้มิได้ตกอยู่ภายใต้วาทกรรมทางศาสนาอีกต่อไป หากแต่เป็นวาทกรรมแบบกระฎุมพีที่ไม่ต้องการให้คนในสังคมเกียจคร้านเฉื่อยชา ฉะนั้นคนชายขอบจึงถูกส่งตัวเข้าสู่สถานกักกัน ศตวรรษที่ 19 คนจน คนว่างงาน ขอทานถูกปล่อยตัวเพื่อออกมาประกอบอาชีพในสังคม แต่คนบ้าถูกแยกออกมายังโรงพยาบาลบ้าหรือสถานพยาบาลเฉพาะ (Asylum) โดยฟูโกต์เห็นว่าเป็นผลมาจากการปะทะเกี่ยวเนื่องของปัจจัยหลายอย่าง ทั้งปัจจัยทางการเมืองที่ต้องการควบคุมประชากร ปัจจัยทางความคิดที่ต้องการให้คนบ้ารับผิดชอบต่อความบ้าของตนเอง ดังนั้นคนบ้าในช่วงนี้จึงกลายเป็นคนไข้ในทางการแพทย์ไปโดยปริยาย

สำหรับงานเขียนเรื่อง "ร่างกายใต้บังคับ" (Les Corps dociles extrait de l'ouvrage Surveiller et punir) ของฟูโกต์ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของแนวคิดวาทกรรม โดยเขาชี้ให้เห็นว่าร่างกายของทหารนั้น เปรียบได้กับสัญลักษณ์แสดงพลังกำลังและความองอาจ เนื่องจากเขาถูกฝึกให้เดินเป็นจังหวะร่างกายตั้งตรงตลอดเวลา ซึ่งหากมองในแง่แล้ว ใครก็สามารถเป็นทหารผู้องอาจได้ หากได้รับการฝึก แม้แต่ลูกของชาวนา โดยฟูโกต์พรรณนาเอาไว้ว่า "ล้างความเป็นชาวนาออกจากร่างกายของคน แล้วสวมใส่ลักษณะทหารเข้าไป" ดังนั้นร่างกายจึงกลายเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่สามารถครอบงำทางวาทกรรมได้ ดังเช่นกับการสร้างวาทกรรมจากระเบียบวินัยต่างๆ ลงในสถาบัน เช่น ศาสนา การศึกษา โรงพยาบาล เป็นต้น เพื่อให้สามารถควบคุมได้มากขึ้น อย่างไรก็ตามการครอบงำดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นอย่างทันทีทันใด หากเป็นผลจากกระบวนการย่อยๆ ที่มีต้นกำเนิดแตกต่างกัน ทั้งการจัดกระจาย เหลื่อมล้ำ เกิดขึ้นซ้ำๆ หรือลอกเลียนแบบ แบ่งแยก จนกระทั่งค่อยๆ มุ่งไปสู่ทิศทางเดียวกัน โดยมีเทคนิคต่างๆ เช่น การจัดแยกเป็นส่วน การควบคุมกิจกรรม การจัดระบบระเบียบให้แก่กระบวนการกำเนิด การประกอบสร้างพลังกำลัง เป็นต้น

จากการวิเคราะห์วาทกรรมข้างต้นจะเห็นได้ว่าวาทกรรมต่างจากสัญวิทยา ตรงที่เป็นมากกว่าเรื่องของภาษาหรือคำพูด แต่มีภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรม (Discursive practices) ซึ่งรวมถึงจารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ คุณค่า และสถาบันต่างๆ ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นๆ ด้วย โดยฟูโกต์กล่าวอย่างชัดเจนว่า "วาทกรรมถูกสร้างขึ้นมาจากความแตกต่าง ระหว่างสิ่งที่สามารถพูดได้อย่างถูกต้องในช่วงเวลาหนึ่ง (ภายใต้กฎเกณฑ์และตรรกะชุดหนึ่ง) กับสิ่งที่ถูกพูดอย่างแท้จริง สนามของวาทกรรมในขณะใดขณะหนึ่งก็คือกฎเกณฑ์ว่าด้วยความแตกต่างนี้ ฉะนั้น วาทกรรมจึงสร้างสรรพสิ่งต่างๆ ขึ้นมา ภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชัดเจนชุดหนึ่ง กฎเกณฑ์นี้จะเป็นตัวกำหนดการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง หรือการเลือนหายไปของสรรพสิ่ง นั่นคือควบคู่ไปกับสรรพสิ่งต่างๆ ที่สังคมสร้างขึ้น ยังมีการสร้างและเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ถูกพูดถึงโดยวาทกรรมอีกด้วย" (Foucault, 1972 อ้างถึงใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร์, 2549: 21)

การวิเคราะห์วาทกรรมเป็นการวิเคราะห์ตัวตนหรือสิ่งที่ต้องการศึกษาอย่างลึกซึ้ง มิใช่ผิวเผิน อันมีคุณูปการอย่างสูงต่อโลก ชีวฤทธิ บุญมี (2551: 40-45) ได้เสนอว่าการวิเคราะห์บทบาทของสิ่งๆ หนึ่งที่มีต่อความคิด ชีวิต และความเป็นไปของมนุษย์หรือการวิเคราะห์วาทกรรมมีแนวคิดหลักๆ ดังนี้

1. การวิเคราะห์วาทกรรมเป็นการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ ความคิด วัฒนธรรม วรรณกรรม ประเด็นต่างๆ ทางสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ด้วยสปีริตที่เปิดกว้างขึ้น คือ ไม่ใช่ วาทกรรมที่อยู่แต่ในตำรา แต่อยู่ในเอกสารอะไรก็ได้ตำรา แต่อยู่ในเอกสารอะไรก็ได้ ไม่ใช่เฉพาะ ทฤษฎี แต่อาจเป็นทศนะของชาวบ้าน ไม่จำเป็นต้องจริงจัง แต่เสียดสีถากถาง ขบขัน กึ่งเล่นกึ่งจริงจัง ได้ ไม่ใช่การวิเคราะห์ประโยคที่ถูกต้องตามตรรกะ มีความหมายชัดเจน อ้างอิงได้ ไม่ใช่การ วิเคราะห์แต่เรื่องใหญ่ๆ แต่เป็นประเด็นที่ถูกละเลยมองข้ามได้ แต่อาจจะให้ผลความเข้าใจที่ลึกซึ้ง แก่เราได้ ฯลฯ

2. การวิเคราะห์วาทกรรมมีจุดแข็งในการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดดังนี้

- มองว่าวาทกรรมหรือความรู้มีความสำคัญที่สุดต่อความเป็นมนุษย์ สังคม และรัฐ มีความสำคัญต่อการตัดสินใจผิด ดีงาม เลวทรามของคน

- มองว่าความรู้ที่เรียกว่าศาสตร์นั้นถือกำเนิดขึ้นอย่างไม่เป็นระบบ คล้ายเป็น เหตุบังเอิญ บางครั้งก็กระจัดกระจาย และค่อยถูกนำมาเชื่อมโยงร้อยเรียงกันจนดูคล้ายเป็น ระบบ บ่อยครั้งที่ความคิดถูกหยาบยืมข้ามปริมาตรหรือสาขาวิชาการซึ่งไม่น่าใช้ร่วมกันได้ เช่น ศาสนาหยาบยืมจากวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์หยาบยืมจากศาสนา มนุษยศาสตร์และ ศิลปศาสตร์หยาบยืมจากคณิตศาสตร์ ประวัติศาสตร์หยาบยืมจากเศรษฐศาสตร์และชีววิทยา ฯลฯ พูโกต์จึงพยายามมองการก่อรูปองค์ความรู้ว่าไม่ใช่การพัฒนาอย่างเป็นระบบ แต่เป็นการก่อรูปความรู้ที่เป็นเหตุบังเอิญคล้ายเหตุการณ์ (Arbitrariness) จากแหล่งที่กระจัด กระจาย เป็นเหตุการณ์ (Events) มากกว่าเป็นระบบและกระบวนการ

- มองประวัติศาสตร์ตามความสอดคล้องกับความเป็นจริง โดยแบ่งเป็น 2 แนวทาง ซึ่งแนวทางแรกพยายามจะหาความไม่เปลี่ยนแปลงหรือความเปลี่ยนแปลงอย่าง ช้าๆ เช่น เส้นทางการเดินเรือทางทะเล ประวัติศาสตร์ของการเพาะปลูกหรือการทำเหมืองแร่ ประวัติศาสตร์การกิน เทคโนโลยี ฯลฯ ส่วนแนวทางที่สองเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน กะทันหัน และก้าวกระโดด

- เน้นความไม่ต่อเนื่องของความคิด รวมทั้งเน้นโครงสร้างเชิงลึกของความรู้ แต่ละชุด ผลึกคิด (Concept) แต่ละตัว หรือช่วงสมัยแต่ละช่วง ทำให้กระแสการเขียน ประวัติศาสตร์องค์รวมทั้งหมด (Total history) เสื่อมความนิยมลง โดยการเขียน

ประวัติศาสตร์จากการศึกษาสิ่งที่เรียกว่าโลกทัศน์ (World-views) จิตวิญญาณแห่งยุคสมัย (Spirit of the Age) หรือแบบอุดมคติ (Ideal types) ลงไปบนความแตกต่างของประวัติศาสตร์นั้นไม่ถูกต้องนัก

วาทกรรมการวิเคราะห์ช่วยให้ผู้เฝ้ามองประวัติศาสตร์ความรู้ในแบบ

“ประวัติศาสตร์สังคม” หรือ “ประวัติศาสตร์วาทกรรมของสังคม” เขาปฏิเสธการมองความรู้ของมนุษย์ในเชิงพัฒนาการ แนวพัฒนาความคิดของบุคคล (Sovereign subject) เช่น การพัฒนาความคิดจากกาลิเลโอมาสู่นิวตันมาสู่ไอน์สไตน์ รวมทั้งการปฏิเสธประวัติศาสตร์ความคิดว่าเป็นพัฒนาการแนวความก้าวหน้าของ“เหตุผล” หรือการใช้เหตุผลของมนุษย์ หรือมองว่าประวัติศาสตร์ความคิดต้องมีจุดหมายปลายทาง (Technology) ไปสู่ความสมบูรณ์หรือความดีพร้อม

ทั้งนี้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2549: 30-33) รวบรวมกระบวนการวิเคราะห์เชิงวาทกรรมไว้อย่างน่าสนใจว่า กระบวนการหรือขั้นตอนในการวิเคราะห์วาทกรรม เริ่มต้นด้วยคำถามที่ว่า อะไรคือสิ่งที่กำลังพูดถึง/ศึกษา หรือวาทกรรมของสิ่งนั้นคืออะไร เช่น การวิเคราะห์วาทกรรมการพัฒนา ก็จะเริ่มต้นด้วยคำถามที่พื้นๆ ว่า “อะไรคือสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนา” (What is development?) แต่การตั้งคำถามดังกล่าวของแนวการวิเคราะห์วาทกรรมมิใช่ด้วยวัตถุประสงค์ที่ต้องการสร้างหรือกำหนดคำนิยามที่แน่นอนตายตัว ชัดเจน และสามารถวัดค่าได้ในเชิงปริมาณ หรือที่เรียกว่า “คำนิยามเชิงปฏิบัติการ” (Operational definition) แต่เป็นการตั้งคำถามเพื่อต้องการตรวจสอบหรือสืบค้นว่าเอกลักษณ์และความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” นั้นถูกสร้างขึ้นมาได้อย่างไรและมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง (Formation and transformation) หรือการศึกษาแนวกำเนิดวิทยา (Genealogy) ของผู้เฝ้ามองนั่นเอง นอกจากนั้นการหาความหมายของการวิเคราะห์วาทกรรม ยังใช้เพื่อศึกษาชุดกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนด/สร้างความหมาย (Forms) ของสิ่งที่ต้องการศึกษาในรูปของวาทกรรมและภาคปฏิบัติการ หรือที่เรียกว่าการศึกษาแนวโบราณคดี (Archeology) ทั้งนี้การตั้งความหมายดังกล่าวยังเป็นการชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอีกด้วย ขั้นตอนต่อไปคือการวิเคราะห์กฎเกณฑ์ว่ามีอะไรกำกับ การพูด การเขียน การคิดในเรื่องนั้นๆ อย่างไร และนำไปสู่คำถามที่ว่าวาทกรรมนั้นมีหน้าที่/บทบาทอย่างไรในสังคมในที่สุด

งานวิจัยชิ้นนี้ถือว่าเพลงเพื่อชีวิตเป็นวาทกรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง จากวิธีการศึกษาวาทกรรมแนวโบราณคดี (Archeology) ข้างต้น พบว่าเราจำเป็นต้องศึกษากระบวนการสร้างงานเพลง เพื่อเข้าใจว่าเงื่อนไข

ในการสร้างวาทกรรมของเพลงเพื่อชีวิตผ่านกระบวนการสร้างงานเพลงทางธุรกิจประกอบด้วย
อะไรว่าง ซึ่ง สุกรี เจริญสุข (อ้างถึงใน ขจร ฝ่ายเทศ, 2548: 54-56) อธิบายองค์ประกอบของเพลง
และบุคคลที่เกี่ยวข้องในกระบวนการสร้างงานเพลง ไว้ดังนี้

1. ผู้ส่งสาร (Sender) ในที่นี้หมายถึง นักประพันธ์เพลงซึ่งเป็นผู้ถ่ายทอด
ความคิดเรื่องราวต่างๆ ออกมาในรูปของบทเพลงที่ประกอบด้วยคำร้อง ทำนอง ผู้ประพันธ์อาจ
แต่งทั้งคำร้องและทำนอง หรือแยกเป็นผู้ประพันธ์คำร้องกับผู้ประพันธ์ทำนองก็ได้ ในกระบวนการ
ที่จะถ่ายทอดบทเพลงไปสู่ผู้ฟังได้นั้น บางครั้งผู้ประพันธ์ยังต้องสื่อสารโดยตรงกับนักร้อง นักเรียบ
เรียงเสียงประสาน เพื่อให้คนเหล่านี้เข้าใจแนวความคิดของผู้ประพันธ์จนสามารถถ่ายทอดบท
เพลงได้ตรงตามความต้องการของผู้ประพันธ์เพลง

2. สาร (Message) ในที่นี้หมายถึง บทเพลง (Song) ของนักประพันธ์เพลง โดย
เพลงที่ประพันธ์ขึ้นมาในขั้นแรก จะมีองค์ประกอบหลักได้แก่ จังหวะ (Rhythm) ทำนอง (Melody)
รูปแบบ (Form) และคำร้อง (Lyric) บทเพลงจึงมีลักษณะเป็น “สารผสม” (Composite Message)
ของสารที่เป็นดนตรีและข้อความ

3. สื่อ (Channel) หมายถึง ผู้ที่นำเสนอบทเพลงจากผู้ประพันธ์ไปสู่ผู้ฟัง ซึ่งแบ่ง
ได้ 2 ประเภท คือ

3.1 ผู้ถ่ายทอด (Interpreter) เป็นผู้ที่น่าบทเพลงจากผู้ประพันธ์มาตีความและ
ถ่ายทอดไปยังผู้ฟังโดยตรงด้วยเสียงร้อง เสียงดนตรี ผ่านการแสดงสดกับกลุ่มผู้ชมใน
ลักษณะที่เป็นสื่อบุคคล ได้แก่ นักร้อง (Singer) นักเรียบเรียงเสียงประสาน (Arranger) นัก
ดนตรี (Musician) บุคคลเหล่านี้ยังมีส่วนในการสร้างองค์ประกอบของเพลงให้สมบูรณ์
ยิ่งขึ้น โดยนักเรียบเรียงเสียงประสานเป็นผู้สร้าง “เสียงประสาน” (Harmony) ส่วนนักร้อง
และนักดนตรีจะเป็นผู้สร้าง “สีสันทันของเสียง” (Tone Color)

3.2 ผู้เผยแพร่ (Publisher) เป็นผู้ที่ทำให้เพลงแพร่กระจายไปสู่ผู้ฟังอย่างกว้าง
ขวาง ได้แก่ ผู้ผลิตและจำหน่ายแผ่นเสียงและเทปซึ่งเป็นสื่อบันทึกเสียง รวมทั้งสื่อมวลชน
อย่างวิทยุกระจายเสียง โทรทัศน์ ภาพยนตร์

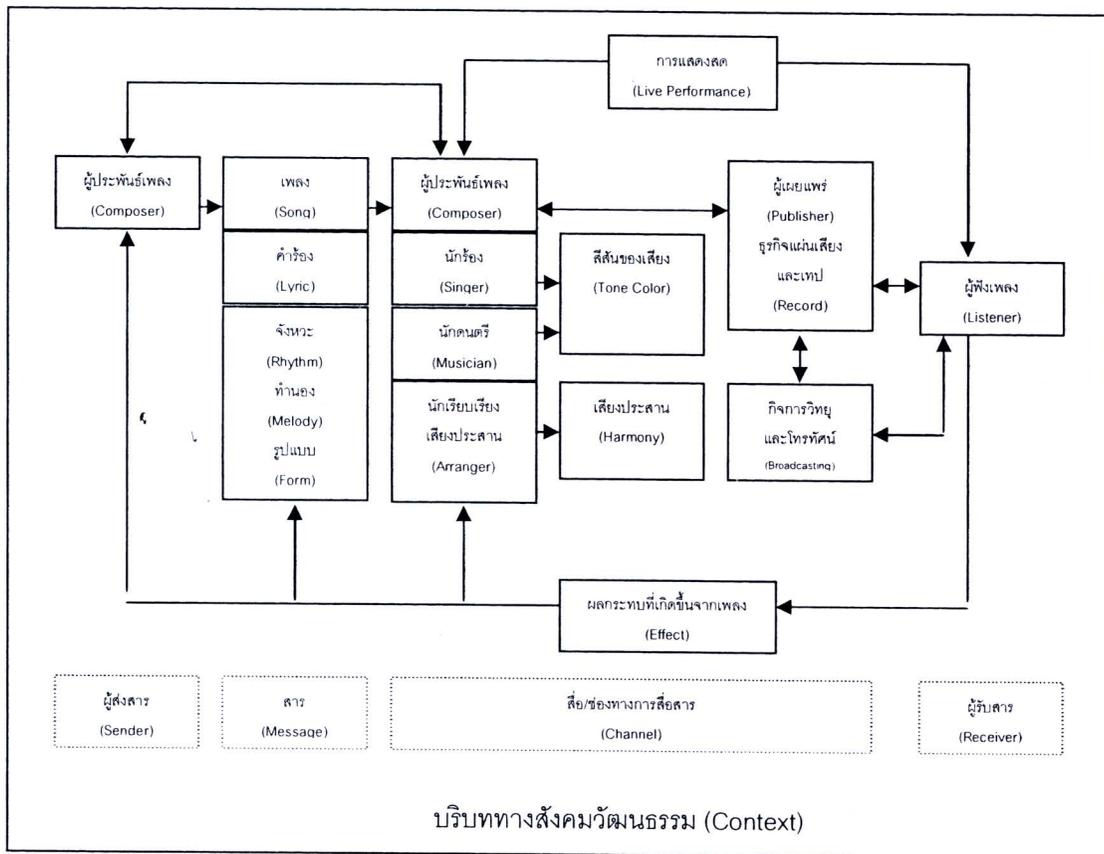
4. ผู้รับสาร (Receiver) หมายถึงผู้ฟังเพลง (Listener) ผู้ฟังเป็นผู้ที่ทำให้กระบวนการสื่อสารเกิดขึ้นโดยสมบูรณ์อย่างน้อยเพียงใด โดยเป็นผู้ตีความและรับรู้ความหมายของเพลง (สาร) ผู้ฟังจึงเป็นผู้ที่ตัดสินความสำเร็จของผลงานเพลงที่เผยแพร่ออกมา

5. บริบทหรือสภาพแวดล้อมของการสื่อสาร (Context/Environment) หมายถึงสิ่งแวดล้อมทั้งหลายของกระบวนการสร้าง การถ่ายทอด และการฟังเพลง ได้แก่ บริบททางสังคมและวัฒนธรรมในส่วนของระบบสัญลักษณ์ ที่มีผลต่อกระบวนการสร้างความหมายระหว่างผู้ประพันธ์กับผู้ฟัง (การใส่รหัส-ถอดรหัส) เช่น คนที่ผ่านเหตุการณ์ต่อสู้และเรียกร้องประชาธิปไตย จะเข้าใจและซาบซึ้งกับเพลงเพื่อชีวิตมากกว่าคนที่ไม่เคยผ่าน เป็นต้น ในส่วนของผู้ที่เกี่ยวข้องกับ การสร้างสรรค์และเผยแพร่ผลงานเพลงก็ยังมีปัจจัยทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนด เช่น เทคโนโลยีเทปคาสเซ็ทและแผ่นซีดี ทำให้ศิลปินสามารถเผยแพร่เพลงเสียดิสก์การเมืองได้ ถึงแม้ว่าบรรยากาศทางการเมืองจะไม่เอื้อต่อการเผยแพร่ผลงานเหล่านี้ทางสื่อมวลชน ในส่วนของสภาพแวดล้อมในการฟังเพลง เช่น การฟังเพลงเดียวกันจากวิทยุอยู่ที่บ้านกับการชมคอนเสิร์ตของศิลปินก็ย่อมมีผลต่อผู้ฟังที่แตกต่างกัน

6. ผลกระทบของการสื่อสาร (Effect) คือ สิ่งที่จะเกิดขึ้นกับผู้ที่ได้รับฟังผลงานเพลงตั้งแต่ระดับผิวเผินไปจนผลกระทบที่ลึกซึ้ง ขึ้นอยู่กับลักษณะการฟังและความแตกต่างของผู้ฟังแต่ละคน ผลกระทบนี้อาจมีผลตั้งแต่ระดับปัจเจกหรือกว้างออกไปในระดับสังคมซึ่งขึ้นอยู่กับข่าวสารที่ใส่ลงไปในเรื่องว่ามีความเกี่ยวข้องกับผู้คนอย่างน้อยเพียงใด และเพลงนั้นได้เผยแพร่ออกไปในปริมาณที่กว้างขวางเพียงใด และผลกระทบนี้สามารถย้อนกลับ (Feedback) กลับไปหาผู้ส่งสารในแต่ละขั้นได้ เช่น เมื่อเพลงเป็นที่นิยมของประชาชน นักร้อง นักประพันธ์ก็จะกลายเป็นผู้มีชื่อเสียง การแต่งเพลงที่มีเนื้อหาส่งเสริมความรักชาติหรือเทิดทูนสถาบัน อาจทำให้ศิลปินได้รับรางวัลยกย่องจากหน่วยงานรัฐ แต่ถ้าแต่งเพลงที่มีเนื้อหาล่อแหลมหรือไปเสียดสีผู้มีอำนาจเข้าก็อาจทำให้ทั้งเพลงอาจถูกสั่งห้ามออกอากาศ เป็นต้น

จากแนวคิดแบบจำลองการสื่อสาร องค์ประกอบของเพลงและบุคคลฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการสร้างสรรค์และเผยแพร่ผลงานเพลงสามารถสรุปเป็นแบบจำลอง ดังนี้

ตารางที่ 4: แบบจำลองการสื่อสาร องค์ประกอบของเพลง และบุคคลฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการสร้างสรรค์และเผยแพร่ผลงานเพลง

สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างความหมายจากวาทกรรมเพลงเพื่อชีวิต คือ “วิวัฒนาการจากเพลงเฉพาะกลุ่มมาสู่เพลงสมัยนิยมของเพลงเพื่อชีวิต (พ.ศ.2516 - 2531)” โดย สุทธาสินี เกียรติไพบูลย์ (2533) จากการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงเชิงวาทกรรมที่เกิดขึ้นในเพลงเพื่อชีวิต งานวิจัยชิ้นนี้ศึกษาเพลงเพื่อชีวิตในแง่มุมของประวัติความเป็นมา วิวัฒนาการ และความเปลี่ยนแปลง โดยเริ่มจากเพลงเพื่อชีวิตในยุคของนักศึกษาและปัญญาชนหัวก้าวหน้า จนกระทั่งกลายเป็นบทเพลงสมัยนิยม ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่าปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการเปลี่ยนแปลงจากเพลงเฉพาะกลุ่มมาเป็นเพลงเพื่อชีวิตแบบมวลชน เกิดจากการปรับเปลี่ยนตนเองของบทเพลงเพื่อชีวิต ในด้านของเนื้อหา รูปแบบ ภาพพจน์ ให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดหรือกลุ่มผู้ฟังที่ได้เปลี่ยนแปลงไป ในยุคสมัยที่วงการเพลงไทยได้เข้าสู่ระบบธุรกิจเทปเพลง ซึ่งส่งผลให้บทเพลงกลายเป็นสินค้าอย่างหนึ่งในท้องตลาดที่ต้องการแข่งขันในการขาย ส่วนปัจจัยรองลงมา คือ ปัจจัยทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

และงานวิจัยเรื่อง “เพลงเพื่อชีวิต: ภาพสะท้อนการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและการเมืองไทย” โดย สิ้นศักดิ์ ไตรสารศรี (2538) วัตถุประสงค์ของงานวิจัยชิ้นนี้ เพื่อค้นคว้ารวบรวมเนื้อหาแนวความคิดของเพลงเพื่อชีวิต และนำมาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง โดยสิ้นศักดิ์แบ่งเพลงเพื่อชีวิตออกเป็น 6 ช่วงเวลาพร้อมทั้งวิเคราะห์สภาพสังคม ดังนี้

1) ยุคก่อนจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์จนถึงยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นช่วงเวลาแห่งการพัฒนาในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แต่ทางด้านการเมืองกลับเป็นการปกครองแบบเผด็จการโดยผู้นำมีอำนาจอย่างเด็ดขาด เพลงที่เกิดขึ้นในยุคนี้จึงถูกปิดกั้นไม่ให้เผยแพร่และมีลักษณะของเพลงถูกทู่ที่กล่าวถึงความไม่เท่าเทียมทางชนชั้น

2) ยุคจอมพลถนอม กิตติขจร และจอมพลประภาส จารุเสถียร บรรยายากศทางการเมืองคลี่คลายในระดับหนึ่ง แต่ด้านเศรษฐกิจก็ยิ่งเต็มไปด้วยความไม่เท่าเทียม การชุมนุมประท้วงเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมจึงก่อกำเนิดบทเพลงเพื่อชีวิตขึ้นมา โดยมีนักศึกษาและปัญญาชนเป็นผู้เผยแพร่ เพลงเพื่อชีวิตในยุคนี้ได้กลายเป็นสื่อในการเรียกร้องเพื่อสร้างความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกว่าเดิมของประชาชน จนเกิดความคิดแยกเป็นสองฝั่ง คือ รัฐบาลกับนักศึกษา และส่งผลต่อเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ในที่สุด

3) ยุคประชาธิปไตย (ระหว่าง 14 ตุลาคม 2516 – 6 ตุลาคม 2519) ยุคนี้มีพลเรือนเป็นผู้นำรัฐบาล ดังนั้นการแสดงความคิดเห็นจึงเป็นไปอย่างอิสระมากขึ้น แต่จากการเรียกร้องทางการเมืองและความขัดแย้งต่างๆ ทำให้บรรยากาศทางการเมืองเกิดความตึงเครียด นอกจากนี้ยังเกิดภาวะขาดดุลทางเศรษฐกิจ ศิลปินเพื่อชีวิตจึงนำความไม่เท่าเทียมดังกล่าวมาตีแผ่และสะท้อนปัญหาของสังคมผ่านเพลงเพื่อชีวิต รวมทั้งพยายามปูพื้นฐานแนวความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยให้เกิดในมวลชนอีกด้วย

4) ยุคหลัง 6 ตุลาคม 2519 (รัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร – พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์) รัฐบาลในยุคนี้มีนโยบายต่อต้านและปราบปรามลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างชัดเจน ได้ยกเลิกขบวนการนักศึกษาและควบคุมด้านสื่อสารมวลชน ศิลปินเพลงเพื่อชีวิตจึงหนีเข้าป่าเพื่อเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย จนก่อให้เกิดเพลงป่าที่มีเนื้อหารับใช้อุดมการณ์ของพรรค

5) ยุคพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ หลังจากนโยบายเรียกตัวนักศึกษาจากกลับคืนสู่เมืองโดยไม่เอาผิดใดๆ เพลงเพื่อชีวิตจึงกลับคืนสู่มวลชนอีกครั้ง และกลายเป็นยุคของระบบธุรกิจ แถบบันทึกเสียงตลับ (Tape cassette) ศิลปินเพื่อชีวิตจึงต้องต่อสู้กับระบบทุนนิยมด้วย เพลงเพื่อชีวิตจึงอาศัยระบบธุรกิจในการเผยแพร่ แนวคิดที่แฝงอยู่ในบทเพลงจึงลดความรุนแรงและสะท้อนภาพสังคมที่สื่อถึงคนทั่วไป

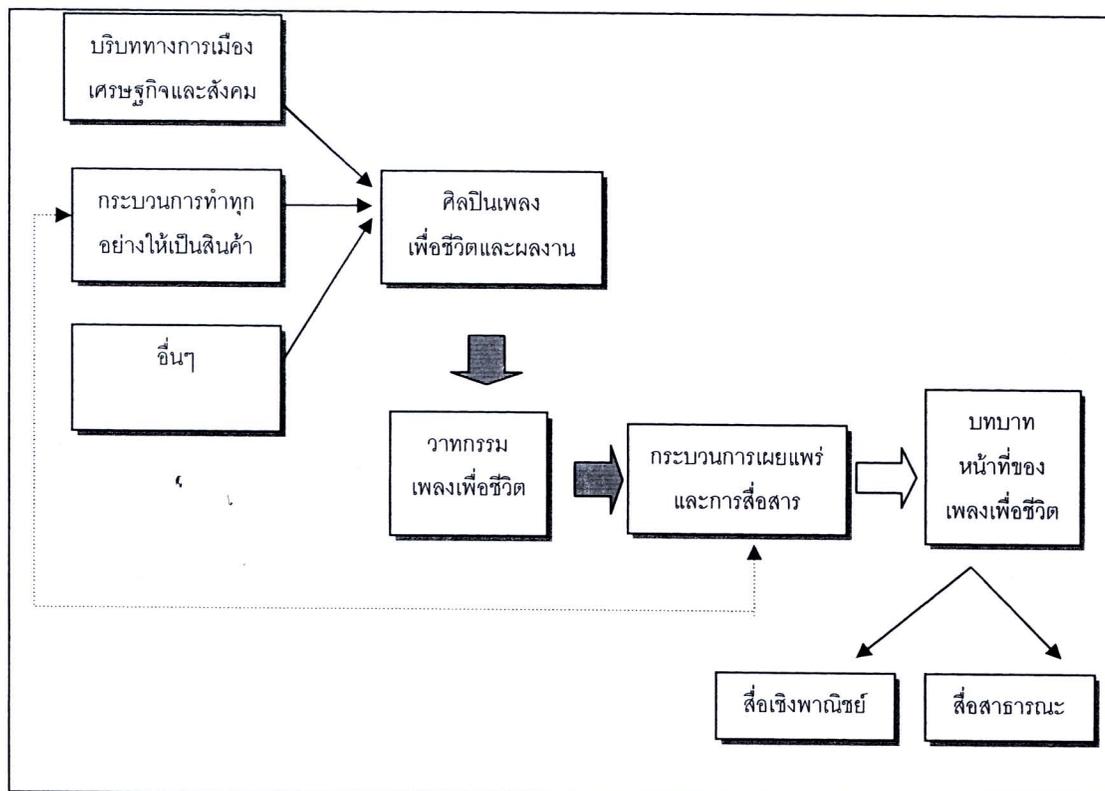
6) ยุคพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ - ปัจจุบัน ในด้านการเมือง เกิดความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น แต่สำหรับด้านเศรษฐกิจแล้วเต็มไปด้วยการแข่งขันของธุรกิจ เพลงเพื่อชีวิตยังคงสะท้อนสภาพปัญหาของประชาชนเช่นเดิม แต่มิได้นำเสนอภาพการกดขี่ทางชนชั้นดังเช่นสมัยก่อนๆ นอกจากนี้ยังพบว่าศิลปินบางกลุ่มประสบปัญหาการสวนทางระหว่างอุดมการณ์ของตนกับความต้องการทางการตลาด ดังนั้นจึงเกิดการยุบวงดังเช่นกรณีของวงคาราวาน

จะเห็นได้ว่าบทเพลงโดยเฉพาะเพลงเพื่อชีวิต ถือเป็นวาทกรรมประเภทหนึ่งที่ศิลปินได้สร้างความหมายและอุดมการณ์ขึ้น ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องการวิเคราะห์การสร้างความหมายจากวาทกรรมดังกล่าวภายใต้บริบททางการเมืองไทยตั้งแต่ปี 2525 - 2550

2.2 บทสรุปกรอบการวิเคราะห์

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องทั้งสิ้น คือ เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจ (Socio-Economic Condition) การวิเคราะห์อุดมการณ์ (Ideology) การสื่อสารทางวัฒนธรรมและพื้นที่สาธารณะ (Public sphere) สัญวิทยาและวาทกรรม (Semiotics and Discourse) สามารถสรุปเป็นกรอบการวิเคราะห์เป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 5: สรุปกรอบการวิเคราะห์

จากตาราง สามารถอธิบายได้ว่าบริหารทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เป็นพลวัตมีผลต่อการสร้างอิทธิพล แนวความคิด และอุดมการณ์ต่อศิลปินเพลงเพื่อชีวิต ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อกระบวนการแต่งเพลง อันถือเป็นพื้นที่สาธารณะที่เป็นการสื่อสารด้านวัฒนธรรมของศิลปินเพื่อชีวิต ในขณะเดียวกัน เงื่อนไขที่เกิดจากปัจจัยอื่นๆ และการเข้าสู่ระบบธุรกิจ เนื่องจากความต้องการเผยแพร่และสื่อสารผลงานให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย ทำให้วงการเพลงเพื่อชีวิตต้องเข้าสู่กระบวนการทำทุกอย่างให้เป็นสินค้า (Commodification of symbolic goods) นับตั้งแต่กระบวนการผลิตซึ่งเป็นขั้นแรก ไปจนถึงกระบวนการขายซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้ายไปโดยปริยาย ปัจจัยอันหลากหลายดังกล่าวทำให้วงการเพลงเพื่อชีวิตเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องการศึกษาวาทกรรมเพลงเพื่อชีวิต รวมทั้งปัจจัยที่ส่งผลต่อกระบวนการผลิตและการเปลี่ยนแปลงของเพลงเพื่อชีวิต เพื่อสามารถวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของเพลงเพื่อชีวิตว่าเป็นอย่างไรมาก่อน Atkinson (1997 อ้างถึงใน วิฑิตินันท์ พงษ์สุทธิรักษ์ และวีระยุทธ กาญจน์ชูฉัตร, 2548: 41-42) เสนอว่า สื่อสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สื่อสาธารณะและสื่อเชิงพาณิชย์ โดยสื่อสาธารณะมีจุดมุ่งหมายที่จะเข้าถึงประชากรของประเทศ อันมุ่งเน้นการสร้างและส่งเสริมวัฒนธรรมด้านต่างๆ เป็นเสมือน "พื้นที่สาธารณะ" ของประชาชนทุกคนในประเทศ ในขณะที่สื่อ

เชิงพาณิชย์มีเป้าหมายทางการค้าและมีรายได้หลักมาจากการโฆษณา ผู้ชมรายการจึง
เปรียบเสมือนเป็นผู้บริโภคที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของสินค้าต่างๆ สื่อเชิงพาณิชย์จึงเปรียบเสมือน
เป็นตลาดที่เป็นพื้นที่ให้ผู้ซื้อและผู้ขายมาพบกัน